



FORSKNINGSRAPPORT
2008:01

Fredrik Sunnemark

Malcolm X och Martin Luther King Jr.

Två retorikanalyser

Malcolm X och Martin Luther King, Jr.

Två retorikanalyser

Fredrik Sunnemark

MALCOLM X OCH MARTIN LUTHER KING JR. TVÅ RETORIKANALYSER

Kontaktinformation

Fredrik Sunnemark, Högskolan Väst, Institutionen för omvårdnad, hälsa och kultur,
Avdelningen för hälsa och kultur, 461 86 Trollhättan
Tel: 0520 – 22 38 29, e-post: fredrik.sunnemark@hv.se

Högskolan Västs forskningsrapporter finns tillgängliga på www.hv.se

Sammanfattning

Forskningsrapporten består av två texter: ”Möjlig retorik i en omöjlig revolution. Malcolm X’ tal ’The Ball or the Bullet’ och ”Bibelnarrativ och typologisk tematik i Martin Luther King Jr:s tal ’I See the Promised Land’.

I den första analyseras hur de fyra olika temana politik, internationalism, våldsanvändning och kultur finns representerade och används som retoriska funktioner i talet. I analysen framkommer att Malcolm talar från olika positioner beroende på vilket av dessa fyra teman som står i centrum och att de retoriska stilgreppen är betydelsebärande i förhållande till detta. Dessutom analyseras hur Malcolms ideologiska grundsyn representeras i talet och vilka konsekvenser denna har samt förhållandet mellan politiskt och retoriskt handlande.

I den andra analyseras på vilka sätt berättelser, teman och funktioner från Bibeln finns representerade i Martin Luther King, Jr.s sista tal. Förutom en empirisk genomgång av Bibels närvaro i talet analyseras också hur detta ger en specifik retorisk identitet till King och hur han använder denna identitet för att ge en religiös betydelse och kvalitet till den egna kampen. Av speciellt intresse är användningen av Jesus- och Mosesfigurerna och dessas relation till King själv samt den funktion typologi fyller i talet.

Innehållsförteckning

Möjlig revolution i en omöjlig revolution. En analys av Malcolm X' tal "The Ballot or the Bullet"

Inledning.....	1
Bakgrund.....	2
Situationen.....	6
Strukturen.....	8
Den politiska vägen.....	11
Den internationella vägen.....	15
Den revolutionära vägen.....	19
Den kulturella vägen.....	24
Avslutning: Revolution och retorik.....	29
Litteratur.....	33

Bibelnarrativ och typologisk tematik i Martin Luther King, Jr:s tal "I See the Promised Land"

Inledning.....	35
Situationen.....	36
Strukturen.....	38
Bibeln i talet.....	40
Typologi.....	43
Moses och Jesus.....	48
"Mine Eyes Have Seen the Glory of the Coming of the Lord"...	50
Avslutning: Bibeln som handling.....	54
Litteratur.....	56

Möjlig retorik i en omöjlig revolution

En analys av Malcolm X' tal "The Ballot or the Bullet"

Inledning

Det finns ett problem som bör behandlas innan alla andra när man ska ge sig in i en text från en främmande tid, kultur eller språk. Hur ska man anpassa sin förförståelse till den aktuella kontexten? Det finns, i generella termer, två aspekter på detta. En är av negativ art och en är av positiv.

Den negativa aspekten utgår från förutsättningen att man aldrig kan bli ett med sitt studieobjekt. Det finns alltid någon form av glapp vid den hermeneutiska spiralens slut. Detta är egentligen ett djupt graverande faktum som vid en fundamentalistisk användning skulle kunna omintetgöra alla försök till legitim historisk forskning. Vi kan egentligen aldrig *förstå* det som utspelat sig i en svunnen tid.

Men som tur är finns det vägar runt detta problem. Dessa utgör den positiva aspekten.

En av de vanligare ståndpunkterna är att vi från vår plats i historiens frontlinje kan spana tillbaka och se sammanhang, mönster och strukturer som kräver ett tidsligt avstånd för att kunna upptäckas. I detta avseende flyger, med den hegelianska metaforikens termer, Minervas ugglor först i skymningen. Det finns en förståelsens kvalitet i själva avståndet. Vi kan fylla historien med mening utifrån vårt kontextuella perspektiv och därmed ge förklaringar till exempelvis romarrikets fall eller nazismens uppkomst som man i samtiden aldrig reflekterade över. Ur denna aspekt är den historiska forskningen återigen legitim och meningsfull.

Varför då denna väg in i denna text som syftar till att isolera ett antal avgörande retoriska grepp i Malcolm X' tal "The Ballot or the Bullet"?¹ Ja, inte minst handlar det om att legitimera min rätt att tala i ämnet. Det rent historiska glappet är ak-

¹ George Breitman (red.): *Malcolm X Speaks. Selected Speeches and Statements*, New York: Groove Press 1966, s. 23–44. Vid citat från talet kommer jag i fortsättningen att sätta det aktuella sidnumret inom parentes i brödtexten.

tuellt i denna text, men det finns dessutom en annan dimension som aktualiseras och gör problematiken än mer brännande. Med vilka anspråk kan en vit svensk idéhistoriker studera afroamerikansk kamp under 1960-talet? Detta är inte rätt plats för en fullständig utredning av denna fråga, men även i detta sammanhang kan man tala om avståndets kvalitet. Precis som det anförs som ett skäl att förstå, säg, svenskt 1600-tal, vilket rent konkret torde vara omöjligt, så kan man förstå avståndet som en möjlighet för mig att lämna ett meningsfullt bidrag till forskningen.

Detta har också att göra med min frågeställning: den omöjliga revolutionens möjliga retorik. Malcolm X' problem är också mitt. Så fort ett språk lämnar det formlösa, så finns det sätt att ge det en form som på ett eller annat sätt påverkar läsaren eller åhöraren. Detta är den andra anledningen till min inledande fråga. En analys av retorik är per automatik alltid retorisk i sig självt. Denna krock finns i alla vetenskapliga texter. Det omöjliga görs möjligt med hjälp av retorik. Malcolm X stod inför ett liknande problem. Vilka grepp skulle han använda för att göra det praktiskt omöjliga till en teoretisk, och i förlängningen, reell möjlighet?

Bakgrund

Malcolm X föddes som Malcolm Little i Omaha, Nebraska 1925. Efter en stormig uppväxttid med en far som var en politiskt aktiv predikant och som sedermera mördades av vita rasister, en mor som hamnade på mentalsjukhus och vistelser i diverse fosterhem, så försörjde sig Malcolm huvudsakligen som småkriminell i Chicago och New York innan han dömdes till fängelse 1949. Under denna fängelsevistelse kom han genom sin bror i kontakt med Nation of Islam (populärt kallade Black Muslims) och det var inom den organisationen han kom att verka under större delen av sitt resterande liv.²

² För den som är intresserad av Malcoms biografi rekommenderas hans självbiografi *The Autobiography of Malcolm X with the Assistance of Alex Hailey*, New York: Groove Press 1965, och Peter Goldmans *The Death and Life of Malcolm X*, Champaign: University of Illinois Press 1980 (1973). Se även Eric Michael Dyson: *Making Malcolm: The Myth and Meaning of Malcolm X*, Oxford University Press 1996.

Malcolm uteslöts ur (alternativt lämnade) Nation of Islam 1963 på grund av ett antal faktorer. Den officiella anledningen var att han kommenterade mordet på president Kennedy vilket organisationens ledare Elijah Muhammad förbjudit.³ Det fanns dock även andra, och förmodligen viktigare, anledningar. En var att Muhammad upplevde sin maktposition hotat av Malcolms popularitet, en andra var att Malcolm hade upptäckt Muhammads privata indiskretioner och en tredje var att Malcolm fick allt svårare att acceptera organisationens politiska inaktivism.

Malcolms syn på rasproblematiken genomgick genomgripande förändringar under hans sista levnadsår (han mördades i februari 1965), men det är ändå nödvändigt att uppmärksamma några beståndsdelar i Nation of Islams religiösa mytologi.⁴

Nation of Islam var konstituerat på antagandet att dess mystiske grundare Wallace D. Fard var Allahs personliga gestalt. Denna Fard försvann senare spårlöst och det blev hans lärljunge, Elijah Muhammad, som blev organisationens oomtvistade ledare. Islams trosbekännelse med Muhammad som Allahs ende profet fick därmed sin specifika Nation of Islam-utformning.

Enligt den s.k. Yakub-myten, som kan kallas Nation of Islams skapelseberättelse, var de svarta jordens ursprungsbefolkning. Den vita rasen skapades av en ondskefull vetenskapsman (Yakub) som isolerade sig på ön Patmos i Medelhavet, alltså den ö där Johannes enligt Bibeln hade sina uppenbarelser, och genom manipulation skapade vithudade och blåögda människor. Enligt myten skulle de vita regera jorden under de kommande sex tusen åren innan Allah skulle låta dem möta sin undergång. Det är denna undergång som skildras i Uppenbarelseboken.

I denna myt kan man spåra Nation of Islams centrala föreställningar. Den vite mannen som djävul (hans ondska ges ett religiöst ursprung och får därmed en förklaring), USA:s förestående undergång, den egna självmedvetenheten och rasmässi-

³ Under frågestunden efter ett tal i New York fick Malcolm frågan om han ville kommentera mordet och svarade: "Being an old farmboy myself chickens coming home to roost never make me sad; they've always made me glad". Se James H. Cone: *Martin, Malcolm and America: A Dream or a Nightmare*, London: Fount 1993, s. 184.

⁴ För vidare läsning om Nation of Islam se Mattias Gardell: *In the Name of Elijah Muhammad: Louis Farrakhan and the Nation of Islam*, Durham, N.C.: Duke University Press 1996 och E.U. Essien-Udom: *Black Nationalism: A Search for an Identity in America*, Chicago: University of Chicago Press 1962.

ga stoltheten samt den politiska inaktivism som är en följd av detta. Nation of Islam sökte separation från USA för att komma undan Allahs kommande vrede och såg ingen anledning att blanda sig i landets politiska affärer.

Denna ideologi hade en enorm genomslagskraft i de nordstatliga ghettona under 1950-talet och Malcolms tal från denna tid tar alltid sin utgångspunkt i att de vita är onda av naturen och att USA är dömt till undergång.⁵

Under sitt sista levnadsår förflyttar sig Malcolm dock allt längre från dessa idéer för att till sist förkasta dem efter en pilgrimsresa till Mecka. Men redan mot slutet av hans Nation of Islam-tid står det klart att han vill föra en annan slags kamp. I ett av de sista talen inom organisationens ramar – ”Message to the Grassroots” – är detta tydligt. Den världsliga revolutionen har tagit den religiösa apokalypsens plats:

Revolution is bloody, revolution is hostile, revolution knows no compromise, revolution overturns and destroys everything that gets in its way. And you, sitting around here like a knot on the wall, saying ‘I’m going to love these folks no matter how much they hate me.’ No, you need a revolution. Whoever heard of a revolution where they lock arms, /---/, singing ‘We shall Overcome’? You don’t do that in a revolution. You don’t do any singing, you’re too busy swinging. It’s based on land. A Revolutionary wants land so he can set up his own nation, an independent nation.⁶

Detta innehåller så direkt politiskt-aktiva föreställningar att de omöjliga skulle kunna rymmas inom Nation of Islam. Det är uppenbart att Malcolm är på väg i en ny riktning där den politiska konfrontationen spelar en helt annan roll. Så även om hans brytning med Nation of Islam hade personella och organisatoriska orsaker, så hade den också en ideologisk dimension.

⁵ För tal Malcolm höll under Nation of Islam-tiden, se Benjamin Goodman (red.): *The End of White World Supremacy: Four Speeches by Malcolm X*, New York: Arcade 1971.

⁶ Breitman (red.): *Malcolm X Speaks*, s. 9.

Efter brytningen startade Malcolm två organisationer för huvudsakligen Saudiarabiska pengar: Dels den religiöst inriktade Muslim Mosque Inc., dels den politiska organisationen Organization for Afro-American Unity (OAAU) och försökte med denna etablera sig som centralfiguren på den militanta sidan av den svarta medborgarrättsrörelsen. Hans tvingades dock snart inse att det var svårt att bli av med den mediala bilden av sig själv som hatdemagog och omvänd rasist.

Jag går i denna bakgrundsskiss inte närmare in på Malcolms politiska idéer under detta sista år, då det är en diskussion av dessa som är huvudpunkten i den fortsatta framställningen. I stället ska jag redovisa uppsatsens andra, och teoretiska, utgångspunkt; Celeste Michelle Condit och John Louis Lucaites artikel ”Malcolm X and the Limits of the Rhetoric of Revolutionary Dissent”.⁷

I artikeln drivs två teser. För det första hävdas att Malcolm under sitt sista levnadsår såg fyra olika vägar som möjliga lösningar på rasproblematiken, men att alla dessa representerar återvändsgränder. Jag har undersökt hur dessa teman – politik, internationalism, revolution och kultur – förekommer i ”The Ballot or the Bullet” och vilka retoriska grepp Malcolm använder för att få det som Condit och Lucaites menar är omöjligt trovärdigt. För det andra hävdas det i artikeln att de begränsningar som fanns för Malcolms ”revolution” var inneboende i hans retorik, precis som de är det i retorik *per se*. De skriver att ”[a] rhetor takes up the burden to persuade an audience, no matter how difficult the task, not to beat it into submission” och därför måste retorikern ”finally abjure a true revolution, which calls for an unfettered and absolute rejection of all this, in favour of a torturous path through the constructive visions of what might be”.⁸ Condit och Lucaites hävdar alltså att det finns en oöverbrygglig motsättning mellan revolution och retorik och jag kommer att diskutera huruvida detta är giltigt i ”The Ballot or the Bullet”.

⁷ Celeste Michell Condit och John Louis Lucaites: “Malcolm X and the Limits of the Rhetoric of Revolutionary Dissent”, *Journal of Black Studies*, vol. 3 1993, s. 291–313.

⁸ Ibid. s. 309.

Först av allt måste dock själva talet presenteras. I vilket sammanhang gavs det och hur är det uppbyggt?

Situationen

Den här aktuella versionen av ”The Ballot or the Bullet” hölls i en metodistkyrka i Cleveland, Ohio under ett symposium sponsrat av medborgarrättsorganisationen Congress of Racial Equality (CORE) under rubriken ”The Negro Revolt – What Comes Next?” den 3 april 1964. Publiken var i stort sett helsvart. I anslutning till detta kan man notera några saker.

Malcolms tonläge var alltid olika beroende på om han talade till en svart eller vit publik. Hans tal inför en svart publik präglas av *logos*, medan hans tal inför en vit publik präglas av *pathos*.⁹ Det finns ett flertal anledningar till denna skillnad. Den grundläggande är att Malcolm hade olika projekt i de olika ”världarna”. Bland de svarta var den gemensamma historien av förtryck, det sociala underläget och nödvändigheten av enighet det primära. I sin ”Declaration of Independence” säger han:

The problems facing our people here in America is bigger than all other personal or organizational differences. Therefore, as leaders, we must stop worrying about the threat that we seem to think we pose to each other’s personal prestige, and concentrate our efforts toward solving the unending hurt that is being done daily to our people here in America.¹⁰

⁹ Se exempelvis Eugene Victor Wolfenstein: *The Victims of Democracy: Malcolm X and the Black Revolution*, Berkeley: University of California Press 1981, s. 301–304.

¹⁰ Breitman (red.): *Malcolm X Speaks* s. 21.

Det är denna tematik som ständigt återkommer när Malcolm talar inför en svart publik. Motsättningarna mellan de olika medborgarrättsorganisationerna vad gäller medel må finnas där, men målet är det samma. En kontinuerlig intern diskussion är nödvändig, men utåt måste alltid en enad front visas upp. Det är som grupp man är hotad, därför måste man också försvara sig som en sådan. Detta är tydligt i stora delar av ”The Ballot or the Bullet”.

Men talet innehåller också det tema som var genomgående i Malcolms tal inför en vit publik, nämligen hotet. Det handlar om att måla upp en situation där det vita samhället är tvingat att förändras. I denna bild är närvaron av risken för fysiskt våld central. Det finns, enligt Malcolm, ingen möjlighet att resonera med Uncle Sam, det enda han förstår är sin egen metod.

I ”The Ballot or the Bullet” är detta hotande visserligen även en viktig del av vägen för att nå svart enighet. Det utgör ett påvisande av gemensam kraft. Men det är något annat han uttrycker med hotet när han talar inför vita studenter på Harvard i december 1964 – ”Not a single white person would sit idly by and let someone do to him what er blacks have been letting others do to us – eller när han talar inför vita socialister på Militant Labor Forum i juni samma år – ”if you want to know what I’ll do, figure out what you’ll do. I’ll do the same thing – only more of it”.¹¹

Men ”The Ballot or the Bullet” hålls alltså inför en svart publik och utgör ett försök att visa på de vägar som afro-amerikanerna som grupp hade att välja bland. Talet är en lång uppmaning om att ta tillbaks kontrollen över sina liv och att göra så med bas i den kollektiva identiteten och styrkan.

Talet hölls på flera ställen runt om i USA under en kort tidsperiod och bygger ursprungligen på fyra föreläsningar som Malcolm höll inom ramen för Muslim Mosque Inc. på sin hemmabana i Harlem, något som ytterligare befäster att han talar ”inåt”, till de egna.

¹¹ Det första citatet är hämtat från Archie Epps (red.): *The Speeches of Malcolm X at Harvard*, New York: Morrow 1968, s. 171 och det andra från *Malcolm X Speaks* s. 197f.

Det är också intressant att den här aktuella versionen av talet hölls på ett CORE-sponstrat möte. Organisationen bildades 1942 av huvudsakligen vita i nordstaterna i syfte att undergräva segregationen i sydstaterna och man befann sig länge i mitten av den icke-vålds präglade medborgarrättsrörelse som Malcolm ofta kritiserade. CORE genomgick under mitten av sextiotalet en kraftig radikalisering som initierades runt tiden för det här aktuella talet.¹² Att ge rörelsen ny och förändrad kraft var också något som Malcolm eftersträvade. Genom att kritisera medborgarrättsrörelsen ansåg han sig främja dess syften genom att visa det vita samhället vad alternativet till icke-våld var. ”The Ballot or the Bullet” var också betydligt radikalare än vad som var brukligt på CORE-möten, men det mottogs med stort bifall och i detta går det att spåra viktiga tendenser till den förändring som den afro-amerikanska frihetskampen genomgick under andra hälften av sextiotalet.

Strukturen

Talet är uppbyggt enligt den klassiska retorikens mönster. Malcolm börjar med att presentera sig för åhörarna och visar på att han är där för att tala till likasinnade. En gemensamhet mellan talare och åhörare etableras: ”I’m not here to argue or discuss anything we differ about, because it’s time for us to submerge our differences and realize that we have the same problem, a common problem” (s. 24) och “[i]f the late President Kennedy could get together with Khrushchev [sic.] to exchange some wheat, we certainly have more in common with each other than Kennedy and Khrushchev [sic.] had with each other” (s. 25).

Direkt efter denna inledning och dess skapande av gemensamhet, presenterar Malcolm sin tes och det som också är talets återkommande refräng: “If we don’t do something really soon, I think you’ll have to agree that we’re going to be forced

¹² Se August Meier och Elliott Rudwick: *CORE: A Study in the Civil Rights Movement*, Urbana: University of Illinois Press 1975.

to use the ballot or the bullet” (s. 25). Det är sedan detta Malcolm ägnar resten av talet åt att bevisa. Möjligen kan det tyckas märkligt att det i denna refräng implicit sägs att afro-amerikanerna fortfarande har möjlighet att använda något annat än röstsedeln eller kulan för att förändra sin situation. Jag ska därför längre fram återkomma till ett resonemang kring talets titel, och den avgörande metafor den utgör, men man får inte glömma att afro-amerikanerna fortfarande 1964 inte hade full rösträtt i sydstaterna.

Härefter följer sedan talets långa berättande del. Malcolm radar upp förnuftsargument som kan delas in i tre grupper. Den första utgörs av de ”negativa” argumenten som pekar bakåt och hävdar att väldigt små framsteg har gjorts med de metoder som hittills använts i kampen. Exempel på detta är de retoriska frågorna ”[how] can you thank a man for giving you what’s already yours? How then can you thank him for giving you only part of what’s already yours?” (s. 31).

Den andra, ”positiva”, argumentskategorin kan delas upp i två grupper. Den ena symboliserar ”the Ballot” och hävdar den vågmästarposition afro-amerikanerna har i det kommande presidentvalet: ”when the white bloc is divided, and black people have a bloc of votes of their own, it is left up to them to determine who’s going to sit in the white house and who’s going to be in the dog house” (s. 26). Den andra gruppen innehåller ett av talets mest frekventa argument: Den svarta kampen i USA är en del av en världsomspännande färgad revolution. Här förvandlas den minoritetsställning afro-amerikanerna befinner sig i USA till en majoritetsställning i världen. Till detta är också kopplat att det primära, och möjliga, inte är att kämpa för medborgerliga rättigheter genom den amerikanska senaten, utan att föra en kamp för mänskliga rättigheter genom FN: ”There are poor nations in the UN; yet those poor nations can get together with their voting power and keep the rich nations from making a move. They have one nation - one vote, everyone has an equal vote. And when those brothers from Asia, and Africa and the darker parts of the world get together, their voting power is sufficient to hold Sam in check” (s. 34f.).

Till detta är också den tredje argumentationskategorin kopplad, den som symboliseras av "the bullet". Malcolm är noggrann med att försöka göra även våldsuppmaningar förnuftsmässiga. För honom utgörs jämlikhet av att vara lika starka.¹³ "The bullet" är en nödvändig följd av den rasmässiga stolhet som han försöker inpränta i sin publik: "Any time you know you're within the law, within your legal rights, within your moral rights, in accord with justice, then die for what you believe in. But don't die alone. Let your dying be reciprocal. That is what meant by equality. What is good for the goose is good for the gander" (s.34). Våldet är en sista utväg, men det är en nödvändig utväg om inga andra alternativ finns. Självbevaringsdriften är den yttersta mänskliga egenskapen för Malcolm och därför är det också rationellt att försvara sig om man blir attackerad, även om man är i det mest uppenbara underläge. Malcolms resonemang om gerillakrig (s.37f.) tillför ytterligare en dimension till detta. Genom att peka på lyckad krigföring i tredje världen vill Malcolm visa att "the bullet" inte är självmord.

Efter denna långa argumentationsdel följer ett avsnitt där Malcolm försöker vederlägga bilden av sig själv som våldsdyrkande muslim och av hans idéer som destruktiva och praktiskt oanvändbara. I tre punkter (politiskt, ekonomiskt och socialt) presenterar han sin version av svart nationalism. Här är Malcolm saklig och ligger nära sådant som stora delar av medborgarrättsrörelsen kunde acceptera och denna del är uppenbart försök att söka enighet med denna rörelse. Trots att det hela tiden finns ett dubbelt perspektiv i talet – avsnittet om gerillakrig riktar sig till det vita samhälle som inte tar "the bullet" på allvar – så är det till andra svarta ledare han riktar sig när han mot slutet liknar sig vid en svart Billy Graham som åker runt och predikar utan att utmana de lokala kyrkorna: "Our gospel is black nationalism. We're not trying to threaten the existence of any organization. /---/ Anywhere there's a church that is also practicing the gospel of black nationalism, join that church" (s.41).

¹³ Detta diskuteras förtjänstfullt av en annan artikel av Condit och Lucaites: "Reconstructing <Equality>? – Culture-typal and Countercultural Rhetorics in the Martyred Black Visions", *Communication Monographs*, vol. 57 1990, s. 5–24.

Därefter följer ett avslutande avsnitt där Malcolm upprepar tesen att 1964 representerar vägskalet för den fortsatta kampen. ”In 1964, it’s the ballot or the bullet” (s. 44). Det representerar inget nytt, utan utgör snarare en sammanfattning av det tidigare sagda. Detta ligger i linje med talets betoning av *logos*. De rationella bevisen är framlagda och det är upp till publiken att agera utifrån dem.

Den politiska vägen

Condit och Lucaites hävdar, som tidigare nämnts, i sin artikel att fyra vägar/återvändsgränder (som i viss mån är analoga med de argumentationskategorier jag angett ovan) dominerade Malcolms tänkande under hans sista år. Den första kallar de ”political involvement” där Malcolm ”urged blacks to promote their own politicians and register to vote”.¹⁴ Därefter pekar de på de svårigheter Malcolm själv såg i detta projekt. Det politiska etablissemanget var en i det närmaste exklusivt vit sammanslutning och beslutsfattandet var hårt kontrollerat och bestämt av strategi och taktik. Malcolm exemplifierade ofta detta med de s.k. dixiekraternas makt över det demokratiska partiet och med det elektoral systemets utformning som i det närmaste omintetgjorde minoritetens möjligheter att komma till tals. Condit och Lucaites hänvisar till Malcolms uttalande om att inte delta i något politiskt spel utan att först analysera möjligheterna till framgång. De menar att ”[i]t was this commitment that kept him from ever actively participating in a system of electoral politics that he believed was constructed to make it impossible for him to succeed”.¹⁵

Här uppenbarar sig ett delikat dilemma. Uppmaningen att bli politiskt aktiv är nämligen genomgående i ”The Ballot or the Bullet”. Condit och Lucaites pekar på de svårigheter Malcolm själv såg i detta. Han skulle rimligtvis inte gå med på att, som artikelförfattarna, kalla den politiska vägen en återvändsgränd, men det är up-

¹⁴ Condit & Lucaites: ”Malcolm X and the Limits of the Rhetoric of Revolutionary Dissent” s. 305.

¹⁵ Ibid.

penbart att han insåg att det var en svårare och mer komplicerad väg än vad den vid en första anblick kunde tyckas vara. Just därför måste Malcolm i sina handlingsuppmaningar framställa den politiska vägen som reell möjlighet på ett så retoriskt effektivt sätt som möjligt. Det fanns ett slags det realistiskas motstånd i anslutning till hans hopp om att de svarta kunde bli en maktfaktor i det amerikanska politiska livet. Det är i relation till detta hans retorik bör förstås.

När han talar om politikens möjligheter i ”The Ballot or the Bullet” låter det så här:

I say again, I'm not anti-democrat, I'm not anti-republican, I'm not anti-anything. I'm just questioning their sincerity, and some of the strategy they've been using on our people by promising them promises they don't intend to keep. When you keep the Democrats in power, you're keeping the Dixiecrats in power. I doubt my good brother Lomas will deny that. A vote for a Democrat is a vote for a Dixiecrat. That's why, in 1964, it's time now for you and me to become more politically mature and realize what the ballot is for; what we're supposed to get when we cast a ballot; and if we don't cast a ballot, it's going to end up in a situation where we're going to have to cast a bullet. (s.30)

Här finns ett antal viktiga teman som uppmanar åhörarna till politisk handling och som också ger en (möjligtvis falsk) bild av denna handlings möjligheter. Den inledande passagen där Malcolm förklarar att han inte är anti-någonting fyller tre funktioner. För det första är det ett sätt att inte stöta ifrån sig de eventuellt partipolitiskt aktiva/engagerade i publiken. För det andra representerar det ett sätt att avdramatisera sig själv och den allmänna bilden av honom. Det är ett sätt att direkt, om än implicit, bemöta de argument som nästan alltid anfördes mot honom i debatter.

För det tredje fyller denna trestegsuppbyggda förnekelse ytterligare en stilmässig funktion.

Det är en subtil stegring det handlar om. Demokraterna hade av tradition haft majoriteten av de svarta rösterna och det är logiskt att Malcolm börjar med att klargöra det mest naturliga. Därefter kan han gå vidare med att påpeka att han inte är ”anti-republican” och som en följd av detta inte heller ”anti-anything”. Detta är, förmedlar talet, grundat på erfarenhet, inte på (parti)politisk eller religiös position.

Stegringsens syfte är att göra Malcolm till *Sanningssägare*. Samma stildrag finns också i andra delar av talet där Malcolm försöker göra sig till en av ”massan” och betonar sina främsta attribut; den egna erfarenheten och ärligheten: ”I’m not a politician, not even a student of politics; in fact, I’m not a student of much of anything” (s. 25).

Stegringsstrategin syftar till att skapa förutsättningar för publikens acceptans av talets mer kontroversiella påståenden. Detta kan ses i det längre citatet ovan. Malcolm använder där ytterligare två meningar till att appellera till publikens allmänna föreställningar och även här gör han det i form av en stegring. Trots att han inte har några förutfattade meningar kan han ifrågasätta det politiska etablissemangets ärlighet (vilket också är en retorisk underdrift med lätt komisk touch i skuggan av den mediala bilden av Malcolm) och därefter gå ett steg längre och påstås att dessa partier ljuger för ”oss” och gör allt för att hålla ”oss” kvar där ”vi” är. Efter denna stegring där han appellerat till publikens allmänna medvetande och försökt göra sig så trovärdig som möjligt, så levererar han citatets centrala budskap: ”When you’re keeping the Democrats in power you’re keeping the Dixiecrats in power”. På detta sätt, och med hjälp av denna stegring, talar han med allmänt accepterade argument om för publiken att deras tidigare handlingsmönster varit felaktigt och självdestruktivt. Malcolm garderar och rättfärdigar sig dessutom ytterligare en gång med konstaterandet att inte ens symposieledaren Louis Lomas (känd som en relativt

moderat medborgarrättsaktivist) kan ha något att invända och söker på så sätt återigen stöd i en slags allmän svart erfarenhet.

Genom denna retoriska strategi hamnar Malcolm i det ovanstående citatet i precis den återvändsgränd som Condit och Lucaites hävdar att han gör. Dessutom hamnar han på ett motsvarande sätt i en retorisk återvändsgränd. Vad gäller det förstnämnda så är Malcolms uppmaning till den publik han precis försökt få inse att deras tidigare handlingsmönster varit förkastligt att blir ”politically mature” och att lära sig att ställa krav på sina politiker. Från att ha varit konkret (en demokrat är en dixiecrat), så blir Malcolm undflyende och abstrakt i sitt försöka att lösa problemet.

Detta är också det dilemma som alltmer accentueras under Malcolms sista och åt så många håll spretande sista år. Det var i själva problemformulerandet och kritiken av det amerikanska samhället som en av Malcolms två starka och betydelsefulla sidor fanns, inte i lösandet av problemen eller i visionsbyggandet. (Jag återkommer både till detta dilemma och till Malcolms andra starka sida – det svarta kulturella identitetsskapandet – längre fram i denna text).

Precis som Malcolm är idémässigt undflyende i citatet när han ska visa upp sitt alternativ till de *fakta* han har lagt fram, så är han också retoriskt undflyende. Den stilmässiga finessen med ”It’s time now for you and me to become more politically mature” är minimal. Han försöker visserligen återigen hävda sin legitimitet genom att påpeka sin identitets- och positionsmässiga likhet med publiken, men han gör det kort och lämnar snabbt denna konstruktiva utmaning genom att föra talet vidare med vad som händer om någonting *inte* sker.

Identifikation med publiken, en logisk stegring byggd kring allmänna uppfattningar bland publiken och en knapphändig, närmast lakonisk, stil är Malcolms retoriska vapen i denna del av talet. När Malcolm diskuterar elektorell politik vill han vara *Sanningssägaren* och därmed gäller det att till så stor del som möjligt undvika de delar där de enkla sanningarna och lösningarna inte finns och istället retoriskt ”skapa” dessa sanningar genom en från en neutral position hävdad kunskap

om det som måste förändras. Suggestivt bildspråk, metaforer och kraftfullare ordval sparas till andra områden.

Den internationella vägen

Malcolms stora mål under sitt sista år var att formellt anklaga USA för brott mot de mänskliga rättigheterna inför FN. Syftet med att använda sig av FN som instans var att komma undan afro-amerikanernas minoritetsställning genom stöd från andra färgade nationer. Malcolm ville helt enkelt flytta ut rasfrågan från USA:s juridisktion. Det är detta som här benämns den internationella vägen.

Condit och Lucaites beskriver svårigheterna med denna väg på följande sätt: ”It is unclear whether or not Malcolm X ever realized that his vision of the United Nations as a purely independent international body was also based on an illusion, that is, if he realized that U.S. dollars had paid for the United Nations and had ‘bought’ much of Africa through various aid-programs”.¹⁶ Artikelförfattarna hävdar dock att Malcolm åtminstone anat detta när samma afrikanska ledare som behandlade honom närmast kungligt som person inte vågade kritisera den amerikanska regeringen offentligt.

När ”The Ballot or the Bullet” hålls har Malcolm dock ännu inte varit iväg på dessa afrikaresor, så därför kan det antas att han ännu inte uppmärksammat sådana tendenser. Den internationella vägen är också ett genomgående tema i talet. Bland annat finns följande passage:

He [Uncle Sam] has the audacity – yes, he has – imagine him posing as the leader of the free world. “The Free World” – and you over here singing “We Shall Overcome”. Expand the struggle to the level of human rights, take it to the United Nations, where our Af-

¹⁶ Ibid. s. 306

rican brothers can throw their weight on our side, where our Latin-American brothers can throw their weight on our side, and where 800 million Chinamen are sitting there waiting to throw their weight on our side. (s. 35)

Även denna passage – likt den citerade i anslutning till den politiska vägen – innehåller en problemformulering och ett lösningsförslag. Passagen utgör mittpunkten i ett långt resonemang Malcolm för med utgångspunkt i medborgarrättskampens felaktiga analys av situationen, utvecklar med en diskussion av det amerikanska etablissemangets falskhet och leder vidare till att peka på det omöjliga i att få till stånd verkliga förändringar inifrån det amerikanska systemet. Det ovan citerade partiet utgör argumentationskedjans peripeti. I den mening som föregår partiet kallar Malcolm Uncle Sam för ”the world’s greatest hypocrite” och detta påstående, som han tidigare byggt upp med exempelargument, får här, i problemformuleringens slutkläm, en emotionell laddning. Detta är en retorisk teknik som är mer frekvent när Malcolm diskuterar den internationella vägen, än när han diskuterar den politiska. Men man ska dock notera att han aldrig fullt ut lämnar sitt ursprungliga *logos*-förhållningssätt. Han talar alltid utifrån den för alla uppenbara(de) objektiva sanningen.

I det citerade partiet uppenbarar sig ett också ett antal välkända retoriska strategier, både vad gäller dess problemformuleringsdel och dess lösningsdel. I den första intar ironin en central plats, men den är använd på ett alldeles speciellt sätt. Den variant Malcolm använder sig av är den grymma ironi som varje dag stirrar den svarta publiken i ansiktet: USA som den främste representanten för den *fria* världen.

Här intar också Malcolm på ett tydligare sätt än tidigare positionen som folkets *ledare*. Även om han delar identitet med publiken, så visar han att hans förståelsehorisont är en annan. Detta skapar och utnyttjar han när han ironiserar över

USA:s självbild, vilket implicit också syftar tillbaka på det bankrutta nationella samvete han redan *bevisat*.

Genom att själv använda den ironi han attackerar, USA:s schizofrena nationalkaraktär, så försöker Malcolm försätta publiken i en situation där de själva måste dra slutsatsen – en slutsats som i följd av argumentationen inte kan bli en egen än hans egen.

Malcolms projekt i just denna del av talet är svårare än vad man vid en första anblick kan tro. Han ska försöka få en publik som till stora delar består av medborgarrättsaktivister att inse och hålla med om att medborgarrättskampen är meningslös. Hans bevisning måste därmed vara så stark att publiken kan dra just den slutsatsen, en slutsats som också är implicit i passagen. I stället för att upprepa och uttala det felaktiga med att kämpa för medborgerliga rättigheter, så väljer han att flytta ut resonemanget bland publiken. Han gör så med hjälp av ett påstående som fyller samma funktion som en retorisk fråga: ”and you over here singing ’We Shall Overcome’”.

Att angripa medborgarrättsrörelsen på detta sätt och i detta sammanhang utgör naturligtvis ett retoriskt problem för Malcolm, men det är samtidigt ett problem som han var specialist på att hantera. Genom att göra förtryckets ironi till sin hamnar Malcolm i en distanserad position i förhållande till publiken. Nu är det inte de som gemensamt måste bli politiskt mogna, utan nu är det de som måste dra *samma* slutsats som honom. Detta är ett subtilt sätt att tala om för publiken hur fel de har haft, utan att hamna i en direkt angreppssituation. Det är också ett sätt att öppna upp för problemets lösning; att via FN söka stöd i den övriga färgade världen.

Malcolm presenterar här, precis som han gör på många andra ställen, den möjlighet som ligger i att internationalisera problemet genom att använda sig av upprepningen som stilgrepp. Malcolm urskiljer ”Asian brothers”, ”African brothers”, ”Latin-American brothers” och ”800 million Chinamen”. Minoritetens globala majoritetsställning framstår som större ju fler exempel Malcolm radar upp.

Dessutom skapas ytterligare stringens åt seriositeten i hans påstående genom det precisa utpekandet – det är inte frågan om ”färgade” eller ”tredje världen” i allmänhet. Bilden av specificerat internationellt stöd är ett försök invertera den mindervärdeskänsla som han såg som det svarta samhällets kanske största problem. Den politiska vägens logiska argumentationskedja är här utbytt mot en additionens princip. Den retoriska upprepningen ger Malcolm såväl som afro-amerikanerna en ny dignitet. Det omöjliga framstår plötsligt som möjligt.

Trots att upprepningen innehåller fyra aktörer (asiater, afrikaner, latinamerikaner och kineser) är den modellerad efter det traditionella retoriska tretschemat. Meningarna är i de tre första fallen identiska, medan han formulerar om sig när han talar om Kina. Detta förstärker upprepningens hyperboliska karaktär. Bara i Kina finns 800 miljoner människor som stödjer just det som Malcolm propagerar för.

Det finns dessutom en intressant nyansskillnad i formuleringarna som är viktig att notera. Medan de tre förstnämnda folken ”can throw their weight on our side” så är kineserna ”sitting there waiting to throw their weight on our side”. Denna skillnad har flera implikationer. För det första bildas, som redan nämnts, tretalet genom att formuleringen förändras. För det andra krävs, genom den senare formuleringen, aktivitet av publiken. Lösningen är inte automatisk. Det krävs handling för att komma i åtnjutande av detta internationella stöd, man måste erövra en position där det är möjligt att bli ”hjälp”. För det tredje så är det inte oväsentligt att det är Kina som intar den viktigaste och avslutande positionen i upprepningen. De övriga tre (som dessutom pekas ut som världsdelar till skillnad från Kina) hade inte alls samma maktposition i världssamfundet. Det gav Malcolm en stark position att hävda att den befolkningsrikaste nationen i världen, och en nation som USA inte kunde kontrollera, stod bakom honom.

Även om Malcolm på ett annat ställe i talet pekar på FN som ett organ där ”ett land – en röst” gäller (s. 39), så är det genom att hävda stödet från Kina som Malcolm försöker ta sig ur den återvändsgränd som Condit och Lucaites kallar

hans internationella projekt. För att få det att fungera retoriskt måste han också spela på (en föreställning om) publikens okunnighet om den internationella storpolitikens komplexitet. Genom att försöka framstå som den internationelle ledaren snarare än medborgarrättrörelseledare och på så sätt tvinga publiken till självkritik ger Malcolm sig själv möjligheten att visa på det breda internationella stöd som ”fanns” för de svarta i USA. Med hjälp av den retoriska upprepningen (och förenklingen) försöker han utnyttja den möjligheten maximalt. Om Malcolm är den neutrale och logiske *Sanningssägaren* när han diskuterar de svartas möjligheter på det nationella planet, så är han *Ledaren*, den retoriske bulldozern och mängdmässige övertalaren, när han ger sig ut på den internationella arenan. Sedan kan man naturligtvis diskutera huruvida hans förenklade syn på internationella politik var grundad i egen okunnighet och falsk optimism, eller om det var en retoriskt uppbyggd handlingsuppmaning.

Den revolutionära vägen

Det som brukar kallas Malcolms mest ”retoriska” attribut, våldet, kan diskuteras från en rad olika håll. Det är därför nödvändigt att inledningsvis kort ange några förutsättningar att beakta när man närmar sig detta inslag i Malcolms tänkande och retorik. Till vem riktade han sig när han talade om blodig revolution och gerillakrig i storstäderna och i vilket syfte gjorde han det?

Condit och Lucaites skriver att ”it was the frustration he felt at the closure of every legitimate avenue of social change that kept the emphasis on power, including the power of the image of violence”.¹⁷ Detta är en rimlig beskrivning, även om hotet om våld aldrig är så att säga sekundärt för Malcolm. Det är alltid ett alternativ som är närvarande i samma andetag som de mer ”konstruktiva” förslagen. Hotet om våld är ett av hans mest frekventa argument och det intar två distinkta posi-

¹⁷ Ibid. s. 306.

tioner. Dels handlar det om våld som självförsvar och är riktat mot medborgarrättsrörelsens icke-vålds taktik, dels handlar det om våld som påtryckningsmedel, som ett hot riktat till det vita samhället och etablissemangen (om inte..., så...).

Att försvara sig själv, om nödvändigt med våld, är för Malcolm en självklarhet och sättet på vilket människan blir människa. Så länge medborgarrättsrörelsen använder sig av icke-våld som metod kommer de aldrig att bli tagna på allvar. Det är en förnedringens taktik och för Malcolm helt oförenlig med jämlikhet, hur taktiskt framgångsrik den än må vara.¹⁸ Hotet mot det vita samhället är mer problematiskt. Malcolm var naturligtvis medveten om att det av honom förutspådda (och ibland förordade) gerillakriget skulle bli en realitet, så skulle det sluta med ett svart blodbad. Denna tes stöds av det faktum att Malcolm aldrig deltog i någon form av varken organiserat eller spontant våld.

Men varför hävdar han då att ett gerillakrig inte bara är möjligt, utan dessutom kommer att leda till en seger? Vad står ”the bullet” i talets titel för?

Det första man bör uppmärksamma är att det fyller just en dubbel funktion. Det är naturligtvis riktat utåt, till det vita samhället, men också inåt, till det svarta samhället, som ett led i skapandet av en egen stark identitet. Malcolms ideologiska grundfigur är tanken på självbevarelsedriften som det mest fundamentalt mänskliga. Därför måste han hota det vita samhällets existens på ett sådant sätt att det blir tvunget att förändras för att kunna bevara sig självt. Hotet om ”the bullet” är därför också Malcolms kraftfullaste såväl ideologiska som retoriska vapen. När han säger att ”It’ll be ballots, or it’ll be bullets. It’ll be liberty, or it’ll be death” (s. 32) så möts det inåtriktade kravet på självförsvar och det utåtriktade hotet. Självförsvar är en självklar mänsklig rättighet och även om det i förlängningen betyder självmord så är det hans tyngsta argument i den ständigt pågående dialogen med det vita samhället. Så när Condit och Lucaites skriver att Malcolm ”recognized that the use

¹⁸ Malcolm menade att verkliga förändringar aldrig kunde nås med en metod som han såg som förnedrande. Vid OAAU:s konstituerande möte sa han: ”It’s hard for anything intelligent to be nonviolent. Everything in the universe does something when you start playing with his life, except the American Negro. He lays down and says, ‘Beat me, Daddy’”. Se George Brietman (red.): *By Any Means Necessary: Speeches, Interviews and a Letter by Malcolm X*, New York: Pathfinder 1970 s. 42. Detta visar hur oförenligt icke-våld var med Malcolms människosyn och verklighetsuppfattning.

of violence as a means of social and political change /---/ would be futile” så avslöjar de inte hela sanningen.¹⁹ Denna uppenbara återvändsgränd var en *nöd-vändighet* för Malcolm.

Men han var också tvungen att försöka göra återvändsgränden trovärdig som något annat än en ren återvändsgränd. Den retoriska strategi han använder i detta syfte tydliggör också de andra funktionerna som finns i hans uppmaningar till självförsvar och i hans hot om våld. Ett längre avsnitt från talet kan tjäna som utgångspunkt för denna diskussion:

And now you're facing a situation where the young Negro's coming up. They don't want to hear that "turn-the-other-cheek" stuff, no. In Jacksonville, those were teenagers, they were throwing Molotov cocktails. Negroes have never done that before. But it shows you there's a new deal coming in. It'll be Molotov cocktails this month, hand grenades next month, and something else next month. It'll be ballots or it'll be bullets. It'll be liberty or it'll be death. The only difference between this kind of death – it'll be reciprocal. You know what it meant by 'reciprocal'? That's one of Brother Lomax words, I stole it from him. I don't usually deal with big words because I usually don't deal with big people. I deal with small people. I find that you can get a whole lot of small people and whip the hell out of a whole lot of big people. They haven't got anything to lose, and they've got everything to gain. And they'll let you know in a minute: 'It takes two to tango; when I go you go'. (s. 32)

Det mest uppenbara är skiftet i tonläge och språklig nivå. Dessutom, och genom detta, skapas också ytterligare en position, skiljd från de han eftersträvar som "nationell politiker" och som "internationell diplomat". Han vill här tala placerad i det

¹⁹ Condit and Lucaites: "Malcolm X and the Limits of the Rhetoric of Revolutionary Dissent" s. 307.

ghetto som var hans ursprung och han vill tala som *Realisten*. Han utgår från en verklig händelse (Jacksonville), talar om ”’turn-the-other-cheek’ stuff”, markerar skillnad i förhållande till mötesledare Lomax som har en annan bakgrund än Malcolm, poängterar att han är en av de små och fortfarande talar till och med denna underklass och delar därmed upp samhället (det svarta såväl som samhället som helhet) i två delar (small people och big people), använder den slangmässiga satsen ”’whip the hell out of’” och avslutar med den reklamsloganaktiga formuleringen ”’it takes two to tango; when I go, you go’”. Allt detta i en passage som behandlar den mest praxisfrämmande delen av hans ideologi!

Det retoriska syftet med detta är uppenbart. Malcolm använder sig av det missnöje med ”den gamla” medborgarrättsrörelsen som blivit alltmer högljutt vid tiden för talet. Han gör sig till talesman för den nya generationen och för den frustration den känner inför den långsamma förändringstakten. Han pekar också på hur våldet redan är närvarande i kampen, att det är en samtida realitet. Och om inte verkliga förändringar äger rum, så kommer våldsamheterna att öka och spridas.

TVå ytterligare iakttagelser kan göras i detta sammanhang. För det första fyller användandet av ordet ”Negro” en speciell funktion. Termen används vanligen i nedsättande syfte av Malcolm som en beteckning på det självförakt han vill förändra, men här används det på ett annat sätt. Det handlar om att avmystifiera och konkretisera våldet. Våldet är inget som stammar ifrån extremistiska nationalister. Det är ”vanliga” ungdomar i den ”vanliga” södern som har kastat Molotovcocktails. Malcolm tonar också ner sin egen roll när han talar om våld. Våldet är snarare en realitet som blivit aktualiserad genom ”new thinking” och ”new strategy”. Att han inte preciserar sig närmare i detta sammanhang är också en retorisk poäng. Han vill diskutera ”fakta”, inte ideologi.

För det andra tilltalas Louis Lomax direkt vid namn här, precis som han gjorde i citatet som exemplifierade den politiska vägen. Här fyller det dock en annan funktion. I det tidigare exemplet handlade tilltalandet om att etablera en gemensam

problemdefinition och att bekräfta logiska slutsatser. Här har det i stället en distan- serande funktion. Malcolm talar egentligen inte samma språk som Lomax. De kommer från olika världar.

På vilket sätt finns då det utåtriktade hotet i denna passage? Det är inte lika up- penbart som när Malcolm talar om den vite mannens oförmåga att klara av att hantera gerillakrig (s.37), eller när han påpekar att om myndigheterna inte klarar av att skydda de svarta, så bör de utnyttja sin konstitutionella rätt att bära skjutvapen (s.43), men det finns där. En del av hotet utgörs av den tidigare omtalade tonläges- förändringen. Genom att bli en av massan, eller åtminstone göra sig till språkrör för den, så förmedlar Malcolm hotets påtaglighet. Om ingenting händer kan vem som helst göra vad som helst. Genom detta förmedlas också en respektlöshet och en oräddhet inför det vita samhällets våldsapparat. De svarta är beredda att dö för sin frihet, men det tänker inte göra det ensamma. Det är detta som ”new thinking” och kanske framförallt ”new strategy” betyder. Det senare implicerar också att det inte handlar om spontant och oregelbundet våld. Det är ett nytt förhållningssätt.

En andra del av hotet av det retoriska grepp Malcolm vanligen använder när han ställer det vita samhället inför hotet om fysiskt våld; den medvetna med out- sagda syftningen. Här säger han att det handlar om Molotovcocktails nu, men näs- ta månad kan det vara ”something else”. Längre fram i talet, när hotet är än mer explicit, säger han: ”I just want to give you a little briefing on guerilla warfare be- cause, before you know it, before you know it – ” (s.37).

Precis som det realistiska anslaget är detta stilgrepp sprunget ur den åter- vändsgränd som den revolutionära vägen utgjorde. Malcolm försöker så långt som möjligt föra hotet ”allmänt”, till ett händelseförlopp som inte går att kontrollera. Det enda som kan stoppa de tankekedjor han inte slutför är äkta och varaktiga för- ändringar.

När Malcolm hotar det vita samhället med våld försöker han göra hotet så trovärdigt som möjligt genom att i utgångsläget vara konkret (”Molotov cocktails”,

”Hand Grenades”) och genom att tala utifrån den situation som alla kan uppfatta som allt mer våldsbenägen. Men därefter pekar han endast ut en möjlig utveckling och försöker på så sätt få det vita samhället att skapa sin egen mardröm. Genom detta döljer han också sin svaghet. Han behöver inte redogöra för ett omöjligt revolutionärt krig.

Våldet och det revolutionära patoset är essentiellt för att Malcolms retorik ska fungera. Utan ”the bullet” skulle han inte ge sig själv något utrymme att tala om ”the ballot”. Detta är en diskussion jag återkommer till i mitt avslutande resonemang. Men för att ta mig dit behöver jag också ha med mig den fjärde väg som Condit och Lucaites beskriver. Där ges nämligen ytterligare perspektiv på det revolutionära våldet som retorisk och reell möjlighet och nödvändighet.

Den kulturella vägen

”It was because he felt that Black Americans were trapped in the White culture’s image of who they were that Malcolm X chastised his own people for their unwillingness to fight back”, skriver Condit och Lucaites och närmar sig genom detta den tematik som gav Malcolm en så stor betydelse i sin samtid, men framförallt efter sin död: Det ständiga försöket att skapa en afro-amerikansk identitet och den ständiga betoningen att kasta av sig slaveriets, segregationens och förtryckets ok.²⁰ Det var Malcolms pionjärbete på detta fält som hade en sådan genomslagskraft under sextiotalets andra hälft när *Black Power* blev ett begrepp och en företeelse i det allmänna medvetandet.

Med rötterna hos tidiga 1900-tals nationalisterna som framförallt Marcus Garvey och med en skolning i Nation of Islam där denna tematik var driven till sin yttersta spets (de svarta som gudomliga och de vita som djävlar) utvecklade Malcolm detta till sitt försök att revolutionisera det svarta amerikanska medvetandet,

²⁰ Ibid. Se också Cone: *Martin, Malcolm and America* s. 209ff för Malcolms betydelse för medvetandegörandet av det svarta Amerika.

precis som Martin Luther King, Jr. försökte förändra det vita medvetandet och aktualisera dess samvete. För Malcolm var alla andra förändringar sekundära till och avhängiga detta identitetsskapande. En kulturell revolution var tvungen att föregå en samhällelig och politisk.

Även på detta område genomgår han dock en förändring under sitt sista levnadsår, bland annat överger han under sin sista resa till Afrika termen och filosofin *Black Nationalism* efter ett möte med en algerisk revolutionär, men han överger aldrig tanken på en kulturell förändring som den absoluta utgångspunkten för att både *kunna kräva* och *åstadkomma* förändringar.

Men även om detta område var Malcolms största tillgång, så stod han inför problem även här. Ett sådant var att han hela tiden utgick ifrån att afro-amerikanerna utgjorde *ett* folk. Till skillnad från när han diskuterade våld eller medborgarrättsrörelsen så negligerade han (medvetet eller omedvetet) att det svarta samhället precis som vilket samhälle som helst utgjordes av olika sociala, geografiska och ideologiska grupper. Han förutsatte alltid att den etnisk-kulturella identiteten kom först. Dock måste man om man kritiserar Malcolm för detta – vilket inte är ovanligt – samtidigt komma ihåg att även detta utgör en retorisk strategi. För att kunna skapa den enighet som han så hett eftersträvade, så måste han i sina tal förutsätta såväl som framställa just en sådan enighet.

Ett annat problem är mer svårgripbart och utgår från identitetsskapandet. Precis som när han diskuterar det amerikanska politiska systemet är Malcolm främst en kritiker på det här området. Han har lätt för att förklara vad afro-amerikanerna inte är, svårigheten dyker upp när alternativet ska formuleras. Genom att hävda att han inte är amerikan försätter han sig i en situation där han måste hitta en jämförbar storhet att ställa detta emot. Hans förslag varierar mellan ”svart”, ”afrikan”, ”en del av den färgade världen”, ”en del av den kolonialiserade världen” och några till. Men han finner aldrig den identitetsmässiga jämvikten fullt ut. Detta stöds av den villrådighet han gav uttryck för under de sista veckorna av sitt liv. I en intervju med tidsskriften *Young Socialist* sa han att ”I would be hard

pressed to give a specific definition of the over-all philosophy which I think is necessary for the liberation of the black people in this country”.²¹

För att analysera Malcolms stilgrepp inom denna tematik är det därför nödvändigt att utgå från två olika passager i texten. Ett där han är i sitt esse och kastar av sig den amerikanska identiteten och ett där man möter ett av hans försök att ställa upp ett alternativ:

No, I'm not American. I'm one of the 22 million black people who are the victims of Americanism. One of the 22 million black people who are the victims of democracy, nothing but disguised hypocrisy. So, I'm not standing here speaking to you as an American, or a patriot, or a flag-saluter – no, not I. I'm speaking as a victim of this American system. And I see America through the eyes of a victim. I don't see any American dream; I see an American nightmare. (s. 26)

22 million African-Americans – that's what we are – Africans who are in America. You're nothing but Africans. Nothing but Africans. In fact, you's get farther calling yourself African instead of Negro. Africans don't catch hell. You're the only one catching hell. They don't have to pass civil rights bills for Africans. An African can go anywhere he wants right now. All you've got to do is tie your head up. That's right, go anywhere you want. Just stop being a Negro. Change your name to Hoogagagooba. That'll show you how silly the white man is. You're dealing with a silly man. (s. 36)

Det första citatet utgörs av en passage som är Malcolms svar på Martin Luther Kings "I Have a Dream"-tal, hållet ett knappt år tidigare. Det mest uppenbara är det metaforiska motsatsparet "dream–nightmare", men det finns också andra syft-

²¹ Breitman (red.): *Malcolm X Speaks* s. 212f.

ningar som visar på hur definitionerna av amerikan och icke-amerikan är kopplade till en förståelse av skillnaden mellan den gamla medborgarrättsrörelsen och den nya generation Malcolm vill göra sig till talesman för.

Det dominerande stilgreppet i passagen, och det vanliga när Malcolm förnekar sin amerikanska identitet, är just motsatsparen. Här ställs "American" mot "black people", "democracy" mot "hipocracy" och, som sagt, "dream" mot "nightmare".

Samtidigt som Malcolm genom detta distanserar sig från den medborgarrättsrörelse som är dominerande bland åhörarna, så är det samtidigt riktat till publiken, i ett försök att få över dem till sin sida. Det inledande motsatsparet ("black"–"American") tvingar dem att välja sida. För Malcolm är man antingen eller. Han har också redan innan den här citerade passagen initierat åhörarna till detta val genom en liknelse: "Sitting at the table doesn't make you a diner, unless you eat something of what's on the plate. Being here in America doesn't make you an American" (s. 26).

När Malcolm på detta sätt utmanar de svarta amerikanernas identitet så talar han utifrån positionen som *Upplysare* och *Frälsare*.²² Han försöker koppla afro-amerikanernas vardagserfarenheter till ett större sammanhang. Det är amerikanismens fel att vardagen ser ut som den gör för dem.

I den fortsatta delen av det första citatet försöker Malcolm göra detta val så tydligt som möjligt för åhörarna. Därav betoningen av "victim" som med sin krigskonnotation kan sägas svara mot "patriot", "flag-saluter" och "flag-waver" (som i sig utgör ett tretal) och som förklarar vad "American" står för. Det står inte ytterst för en nationell tillhörighet, utan är en beteckning på ett förtryck. Kallar man sig amerikan så accepterar man också den förtryckande identitet man tilldelats av det amerikanska samhället.

²² Upplysare och Frälsare ska här förstås som funktioner hos en och samma position. Samtidigt som Malcolm visar vägen, är han själv denna väg. Det handlar inte om frälsning i vanlig religiös betydelse – Malcolm var under sitt sista år alltid noggrann med att hålla sin religiösa övertygelse utanför sina politiska tal för att inte orsaka splittring – men det fyller samma funktion. Den enda räddningen för individ såväl som kollektiv är att göra sig av med den påtvingade amerikanska identiteten.

Malcolm riktar sig här direkt mot den moderata medborgarrättsrörelsen, inte minst genom förstärkelseuttrycket ”No, not I”. Han visar att han inte kan ställa upp på dess amerikanska ideal. Förtryck och USA är två namn på samma sak, men det kan man endast upptäcka om man ser på situationen med den förtycktes ögon. Och det kan man enbart, menar Malcolm, om man negligerar sin nationella identitet och i stället bejakar sin kulturella, etniska och rasmässiga. Den svarta erfarenheten skapar en unik identitet som är betydligt starkare än olikheterna i det svarta samhället.

Malcolm både kritiserar och vädjar till publiken. Genom motsatsparen försöker han tvinga dem att välja. Detta ultimatum förstärks också av att just detta avsnitt, till skillnad från i stort sett hela det övriga talet, domineras av *pathos*.²³

I den andra citerade passagen innehåller också vissa känslöargument, exempelvis den genomgående personifikationen. Men i övrigt vilar en annan retorisk prägel över denna passage. Den innehåller en medveten eller omedveten vaghet som är jämförbar med den vaghet som präglar Malcolms förslag till politiska lösningar. Fast det är fortfarande *Upplysaren* som talar och han talar direkt till publiken – ”You’re nothing but Africans” – och individualiserar därefter sina argument.

När han i den tidigare citerade passagen talade till publiken som grupp och kopplade den till ”22 million black people”, så går han här den omvända vägen. Han startar i gruppen, men kopplar den till den enskilde individen. Det är individen som måste sluta vara ”a Negro” och som ska ändra sitt namn till ”Hoogaga-gooba”.

Men detta innebär också en problematisk motsättning i Malcolms retorik. Han måste betona gruppens uniformitet för att kunna nå enighet. Det är detta han gör när han kollektiviserar de 22 miljonerna till ”the victims of Americanism”. Samtidigt måste han erbjuda ett alternativ för att fylla ut det individuella identi-

²³ Ett av Malcolms vanligaste stilgrepp när han försöker vända på förhållandet mellan svarta och vita saknas dock i denna passage, nämligen djurmetaforiken. Att ge de vita diverse animalistiska attribut var ett sätt att invertera de svartas mentala underlägesposition. Se Hank Flick och Larry Powell: ”Animal Imaginery in the Rhetoric of Malcolm X”, *Journal of Black Studies*, vol. 8 1988, s. 435–451.

tetsmässiga tomrum han skapar genom detta. Det är svårigheten att finna denna definition som döljs bakom Malcolms sätt att vara konkret och precis. Det är därför han tvingas förenkla och det är därför han individualiserar och det är därför han fokuserar på den gemensamma fiendens dumhet. Malcolm måste alltid definiera sig själv och sin publik *i förhållande till* de vita. Det är där han finner den gemensamma erfarenheten.

Avslutning: Revolution och retorik

Hur förhåller det sig då med den tes som Condit och Lucaites presenterar i sin artikel? Är det omöjligt att förena ett retoriskt förhållningssätt med en reell revolution? Condit och Lucaites menar det. Retorik, säger de, går ut på att övertala en grupp människor, hur svårövertalade de än må vara, genom att fokusera på de värden som delas av retor, publik och motståndare. En revolution, eller ett våldspräglad revolutionärt förhållningssätt, innebär att man tvärtom ignorerar denna konstruktivitet. ”Violence is antithetical to all ideas” skriver de och menar att revolutionär retorik, vilken naturligtvis existerar, så fort den övergår i verkligt våld förlorar sitt retoriska, konstruktiva och visionära innehåll.²⁴

Lucaites och Condit hävdar att det var Malcolms förtroende för retoriken som förändringsmedel som hindrade honom från ”launching an organized, violent attack on white America”.²⁵ Den enighet och den samhörighet han sökte krävde ett förhållningssätt där de gemensamma värdena var grunden och därmed var all annan konfrontation än den retoriska otänkbar.

Detta är naturligtvis en teoretisk konstruktion och även om den inte saknar poänger så är den en något märklig sådan. Den analys av ”The Ballot or the Bullet” som jag har genomfört uppenbarar att det finns ett antal motsägelser i Malcolms retorik och det är, i princip, ett faktum att han inte avsåg att få till stånd en

²⁴ Condit och Lucaites: ”Malcolm X and the Limits of the Rhetoric of Revolutionary Dissent” s. 309.

²⁵ Ibid.

reell revolution med sina våldsuppmaningar, åtminstone inte så länge han som han såg den vara praktiskt omöjlig.

Men är detta nödvändigtvis avhängigt hans retoriska anslag? Är det på grund av detta omöjligt att låta våldet få en plats i hans vision? Jag tror att det finns flera andra faktorer att ta hänsyn till i sammanhanget.

Som jag har diskuterat fyller våldet två viktiga funktioner i Malcolms retorik. Dels är det ett sätt att bygga en svart identitet (den interna funktionen), dels är det ett hot riktat mot det vita samhället (den externa funktionen). Condit och Lucaites uppmärksammar den senare av dessa funktioner och hävdar att det är ett slags substitut för det reella våld Malcolm aldrig kunde utöva. Men en fokusering på enbart den externa funktionen leder fel menar jag. Den kulturella (identitetsmässiga) revolutionen måste, menar Malcolm, komma före alla andra och möjligheten och behovet att kunna försvara sig själv är den del av denna funktion. Jämlikhet för Malcolm är ett jämlikt styrkeförhållande, att kunna mäta förtrycket på dess egna villkor: ”It takes two to tango; when I go, you go”.

Att möta våld med våld är en självklarhet för Malcolm, även i praktiken. Det är en del av den kulturella revolution som var Malcolms enda reella revolutionära möjlighet. Denna aspekt lämnar Condit och Lucaites därhän. För dem är en revolution aldrig något annat än ”to change an entire social and political system at one move” och det är detta som karaktäriserar all revolutionär retorik.²⁶ Men det handlar inte enbart om begreppsförvirring. Våldet i ”The Ballot or the Bullet” är inte bara desperationens röst. Det är också ett sätt att återfå sin mänsklighet. Därför är det *både* retoriskt och revolutionärt.

Men även om man accepterar Condit och Lucaites revolutionsdefinition och tittar närmare på våldets externa funktion i talet så finns det invändningar att göra. Hur praktisk omöjlig den våldsamma revolutionen än må ha varit för Malcolm, så måste han ändå göra hotet så påtagligt som möjligt för det vita samhället. Detta stammar ur hans syn på självbevarelsedriften som tillvarons yttersta drivkraft och

²⁶ Ibid. s. 309.

sanning och synen på en kulturell/etnisk/rasmässig grupp som ett naturligt och ursprungligt kollektiv. Våldet är en retorisk nödvändighet för Malcolm också med ursprung i detta och gränsen till det faktiska våldet är inte given för Malcolm. Det kraftfulla hotandet var den enda praktiska möjligheten för Malcolm att utsätta det vita samhället för ett tryck. ”The ballot” var omöjlig utan ”the bullet” inte bara i retoriken utan också i den existerande situationen.

Det var inte i det kreativa visionsbyggandet, retorikens adelsmärke enligt Condit och Lucaites, som Malcolms styrka låg. Det var i analysen, kritiken och utmaningen av det existerande (svarta och vita) amerikanska samhället. Detta är tydligt i hans retorik. Hans lösningar är endast förslag och han är medveten om dess svagheter. Men det är inte det som är det primära. Hans slagord ”By any means necessary” och titeln ”The Ballot or the Bullet” är talande. De kan bägge sägas ge uttryck för tvekan och villrådighet. Men det var inte så det uppfattades i sin samtid. Då betydde de styrka. De gjorde det för att de i så lång utsträckning som möjligt försökte förena den revolutionära retoriken med en omöjlig reell revolution.

Det var näppeligen Malcolms förtroende för retoriken som förändringsmedel som hindrade honom från att starta en reell revolution. Till det kan man hitta massvis minst lika goda anledningar. Men samtidigt var det i retoriken, i det talade ordet, som hans främsta revolutionära möjlighet låg. Det var hans vapen.

Så när Condit och Lucaites implicit hävdar att (tom?) retorik var det enda som återstod av Malcolms projekt mot slutet av hans liv så har de på samma gång rätt och fundamentalt fel. Revolutionen och retoriken delar de facto verklighet och att särskilja dem så som artikelförfattarna gör är att pressa ett mönster över den historiska och intellektuella position Malcolm X befann sig i, ett mönster som inte har plats för alla de motsättningar som oundvikligen finns i varje social och samhällslig situation och hos varje individ. Konflikt och konsensus *kan* existera samtidigt och i det tal jag har analyserat här *måste* ”the ballot” och ”the bullet” existera sida vid sida.

Malcolm X var motsägelsefull. ”By any means necessary” speglar villrådighet. Men det var också till stor del detta som gjorde honom så betydelsefull efter sin död. Att som Condit och Lucaites påstå att han själv valde bort den våldsamma revolutionen för den konstruktiva gemenskapen är att tillskriva honom en ideologisk fasthet han aldrig hade i en samhällslig verklighet som aldrig existerat.

Litteratur

The Autobiography of Malcolm X with the Assistance of Alex Hailey, New York: Groove Press 1965.

Breitman, George (red.): *Malcolm X Speaks: Selected Speeches and Statements*, New York: Groove Press 1966.

Brietman, George (red.): *By Any Means Necessary: Speeches, Interviews and a Letter by Malcolm X*, New York: Pathfinder 1970.

Cone, James H.: *Martin, Malcolm and America: A Dream or a Nightmare*, London: Fount 1993.

Condit, Celeste Michell & John Louis Lucaites: "Reconstructing <Equality>? – Culturetypal and Countercultural Rhetorics in the Martyred Black Visions", *Communication Monographs*, vol. 57 1990, s. 5–24.

Condit, Celeste Michell & John Louis Lucaites: "Malcolm X and the Limits of the Rhetoric of Revolutionary Dissent", *Journal of Black Studies*, vol. 3 1993, s. 291–313.

Dyson, Eric Michael: *Making Malcolm: The Myth and Meaning of Malcolm X*, Oxford University Press 1996.

Epps, Archie (red.): *The Speeches of Malcolm X at Harvard*, New York: Morrow 1968.

Essien-Udom, E.U.: *Black Nationalism: A Search for an Identity in America*, Chicago: University of Chicago Press 1962.

Flick, Hank & Larry Powell: "Animal Imaginery in the Rhetoric of Malcolm X", *Journal of Black Studies*, vol. 8 1988, s. 435–451.

Gardell, Mattias: *In the Name of Elijah Mubammad: Louis Farrakhan and the Nation of Islam*, Durham, N.C.: Duke University Press 1996

Goldman, Peter *The Death and Life of Malcolm X*, Champaign: University of Illinois Press 1980 (1973).

Goodman, Benjamin (red.): *The End of White World Supremacy. Four Speeches by Malcolm X*, New York: Arcade 1971.

Meier, August & Elliott Rudwick: *CORE: A Study in the Civil Rights Movement*, Urbana: University of Illinois Press 1975.

Wolfenstein, Eugene Victor: *The Victims of Democracy: Malcolm X and the Black Revolution*, Berkeley: University of California Press 1981.

Bibelnarrativ och typologisk tematik i Martin Luther King, Jr:s tal ”I See the Promised Land”

Inledning

Redan på en av de första sidorna i sin bok *The New Moses: A Matthean Typology* där Dale Allison undersöker Mosesfigurens olika manifestationer i Matteusevangeliet hamnar författaren i ett läge där han vill exemplifiera med en modern situation. Det första som slår honom är Martin Luther King, Jr:s sista tal ”I See the Promised Land” hållet i Memphis Mason Temple den tredje april 1968 till stöd för stadens strejkande renhållningsarbetare.²⁷

Att Allison stannar inför detta exempel är inte särskilt märkligt. Den svarta amerikanska kristendomen är extrem i sitt typologiserande, bildliga och ahistoriska användande av Bibeln och i sitt förhållande till dess berättelser.²⁸ Martin Luther King, Jr. är den personlighet som kanske främst av alla förde ut denna praktik i det offentliga rummet under 1900-talet genom sina ständiga försök att göra Bibeln och amerikansk verklighet till ett för att ge medborgarrättsrörelsens juridiska, sociala, politiska och ekonomiska förändringsprojekt en specifik ram.

Allison ger i en kort skiss en fullt rimlig beskrivning av Kings försök att skapa en biblisk situation av något så jordnära som en renhållningsarbetarstrejk. Detta var på intet sätt en unik strategi från Kings sida, det var så han hade gjort sedan det första massmötet under bussbojkotten i Montgomery 1955. I hans retorik handlade det ytterst aldrig om svarta och vita, utan om goda och onda krafter, om ljus och mörker. När Allison skriver att King i sitt tal via den svarta kristna traditionen når

²⁷ Dale C. Allison, Jr.: *The New Moses: A Matthean Typology*, Fortress Press: Minneapolis 1993, s. 14. Den version av ”I See the Promised Land” jag använder här är hämtad från James Melvin Washington (red.): *A Testament of Hope: The Essential Writings and Speeches of Martin Luther King, Jr.*, New York: HarperCollins 1991 (1986) s. 279–286. Vid citat från talet kommer fortsättningsvis sidan anges i parantes i brödtexten.

²⁸ Den svarta amerikanska kristendomen används som exempel på en typologisk tradition även i andra studier, se bland annat Nortrop Frye: *The Great Code: The Bible and Literature*, San Diego: Harcourt Brace Jovanovich 1983, s. 49f.

kontakt med den bibliska historien och att detta ger en speciell religiös och biblisk kvalitet till mötets deltagare, så beskriver han på ett bra sätt Kings traditionella retoriska strategi.

Men när Allison ska knyta ihop sitt resonemang i en avslutande mening blir det något märkligare: ”Assimilation through allusion can have such power”.²⁹ Han hävdar alltså att det King gör är att alludera på bibliska berättelser, det vill säga att han nyttjar dem *genom* en tolkningsprocess där han tvättar dem rena för att använda dem i den aktuella situationen. Det likhetstecken han sätter mellan de bibliska berättelserna och massmötet i Memphis Mason Hall är ett ”ungefär lika med”; det finns ett metonymiserande och logiskt förklarande led däremellan.

Jag vill inte kategoriskt hävda att Allison har fel – allusionen är naturligtvis flitigt förekommande i Kings tal och predikningar – men att bortse från den direkta typologins betydelse för den retoriska kraften i Kings budskap kan tyckas vara något märkligt. I rättvisans namn har detta möjligen att göra med dels Allisons snäva avgränsning av typologibegreppet, dels diskussionen om man överhuvudtaget kan skilja mellan allusion och typologi. Men det är inte något av dessa teman som har huvudrollen i denna text. Huvudrollen spelas i stället av den nyfikenhet som väcks av Allisons resonemang. Vad sägs egentligen i talet?

Det är detta jag ska ägna mig åt här. Hur ser bibelanvändningen ut i ”I See the Promised Land”? Var i talet finns de bibliska berättelserna, vilka är de, hur används de och hur förändras de? Det är läsningen av talet utifrån dessa frågeställningar som redovisas i denna text. Dialogen med Dale Allison återupptas i avslutningen.

Situationen

När King kom till Memphis för att stödja renhållningsarbetarna hade deras strejk pågått i två månader. Över 1300 personer var inblandade och deras ekonomiska

²⁹ Allison: *A Matthean Typology* s. 279.

situation hade blivit allt mer ansträngd. Dessutom hade påtryckningsfaktorn i strejken inte blivit den önskade på grund av årstiden (frysta sopor luktar inte) och dialogen med motparten var i stort sett död.

Kings position var inte heller den problemfri vid denna tidpunkt. I många kretsar var han och hans metoder något som tillhörde det förflutna. En stark kritik av icke-våldsstrategin hade levererats från ungt, radikalt håll (mestadels inspirerat av Malcolm X) och de juridiska segrarna runt 1965–66 hade gjort att King till synes allt mer desperat sökte utveckla sitt engagemang och sitt handlingsprogram. Dessutom hade Kings kritik av Vietnamkriget lett till att Vita huset och det politiska etablissemanget hade tagit sin hand ifrån honom. I absolut tidsmässig närhet till detta tal i Memphis låg också motgångar i kampen mot den institutionella rasismen och de-facto segregationen i Chicago, motgångar som hade gett hans fiende sedan många år tillbaka, den svarte kongressledamoten Adam Clayton Powell, tillfälle att häckla King som ”Martin Loser King”. Kings position försvårades ytterligare några dagar innan talet när en demonstration som från början var dåligt organiserad urartade till allmänna kravaller som King fick bära hundhuvudet för.³⁰

Den tredje april rasade ett oväder över Memphis och det var inte fullsatt i Mason Temple, även om de tre tusen som var där var trogna King-supportrar. King hade själv tänkt ställa in sitt framträdande och skickade sin vän och kollega Ralph Abernathy i stället, men när Abernathy såg vilken typ av publik som var där och vad den förväntade sig så övertalade han per telefon King att komma och hålla sitt tal.

Denna situation har stor betydelse för att ge talet dess specifika karaktär av oavbruten stålnackad kamp med Gud i ryggen och motståndet i ansiktet. Det är förmodligen alltför drastiskt att påstå att situationen gör det retoriskt nödvändigt för King att inta en bibelposition för att behålla sin trovärdighet – han använde metoden i de flesta sammanhang – men, om vagheten ursäktas, så finns det en speciell

³⁰ För en detaljerad beskrivning av Kings situation vid denna tid, se David J. Garrow: *Bearing the Cross: Martin Luther King, Jr. and the Southern Christian Leadership Conference*, London: Vintage 1993, s. 575-624. För en analys av Kings radikaliserings efter 1965, se Fredrik Sunnemark: *Ring Out Freedom! The Voice of Martin Luther King, Jr. and the Making of the Civil Rights Movement*, Bloomington, In.: Indiana University Press 2004, s. 195– 234.

ton i talet som berättar om den situation King befann sig i och hade befunnit sig i de senaste åren.

Strukturen

Några ord om talets struktur måste också sägas innan jag börjar med den mer regelrätta analysen. Man skulle kunna dela in talets olika faser på ett flertal sätt, men här räcker det med att peka på tre större avdelningar.

Den första är inledningsfasen som består av en öppning med religiöst färgat språk där King hälsar mötesdeltagarna och genom en enkel passus till de rådande väderförhållandena börjar bygga upp den identitet han sedan skapar genom hela talet. Därefter intar han platsen, om än i detta fall symboliskt, på ”The Mountain-top” för första gången genom en fråga: ”if I were standing at the beginning of time with the possibility of taking a kind of general and panoramic view of the whole of human history up to now, and the Almighty said to me, ’Martin Luther King, which age would you like to live in?’”. Genom denna fråga ställer sig King utanför tiden och kan se hela världshistorien spelas upp framför sig. Dessutom, och vad viktigast är, hans enda sällskap på denna plats är Gud. King har möjligheten att kommunicera direkt med honom. Att etablera dessa positioner är grunden i den första delen. Vilken relation finns mellan Gud, King och de strejkande i Memphis och vilken plats intar dessa i världshistorien?

King sveper över historien genom punktvisa nedslag som efterhand blir allt mer relaterade till den aktuella situationen. Han startar i det bibliska Egypten och tar sig över de grekiska filosoferna, Romarriket, Luther och Lincoln fram till den antikoloniala kampen i världen och slutligen till dess uttryck i Memphis. Inledningsfasen syftar till att placera och ge betydelse åt de strejkande i Guds världshistoria. Det som möjliggör detta är Kings dubbla positioner. Samtidigt som han sitter vid Guds sida och överblickar skeendet, befinner han sig mitt i en segsliten strid i

Memphis. På detta sätt är också dessa båda identiteter etablerade inför talets fortsättning.

Talets andra del är ägnad åt att koppla ihop aktionen i Memphis med segrarna i medborgarrättsrörelsens projekt och historia. Denna del av talet skiljer sig från den inledande genom att King här hela tiden strävar efter att konkretisera. Efter att ha placerat in Memphisaktionerna i historien, så relaterar han här dessa aktioner till den omedelbara historia och kontext de ingår i. ”That is where we are today” konstaterar King efter sin odysse genom historien och detta ”we” inbegriper, genom inledningens retoriska upplägg, Gud, King och de strejkande (s. 281).

Det är i denna andra del av talet alla personnamn finns (Chicagoborgmästaren Loeb, polischefen från Birmingham, Alabama, Bull Connor, aktivisterna James Lawson och Jesse Jackson med flera) och andra konkretiserande företagsnamn som Coca-Cola, Sealtest, Wonder Bread och så vidare. Detta konkretiserande andra avsnitt ska dock förstås genom sin placering mellan de två starkt religiöst präglade delarna i talets struktur. Det är genom talets helhet som konkreta historiska fakta är med att bygga upp en religiös och gudomlig identitet.

Genom en övergång som består av en version av berättelsen om den barmhärtige samariten (som jag återkommer till) tar sig King över till talets slutfas där relationen mellan Gud, King och rörelsen återigen är det dominerande. Det är också här King gör sig själv till huvudperson, något som också har betydelse genom att vara det som skapar grunden för dess, som det skulle visa sig, profetiska avslutning.

Återigen talar King här om historien. Han redogör för medborgarrättsrörelsens aktioner genom att berätta om hur lycklig han är över att ha överlevt ett mordförsök 1957 därför att detta gav honom möjligheten att delta i de historieskapande ögonblicken (s. 285).³¹ Här målar King upp sig själv som rörelsens huvudfigur.

Men denna världsliga storhet vänder han på i talets slutformulering där han, som i talets början, befinner sig på bergstoppen tillsammans med Gud, nu spanandes in i framtidens förlovade land. Den historiska personen Kings betydelse har här

³¹ King upprepar här frasen om att han var en nysning från att avlida på ett refrängmässigt sätt och det är centralt för talets klimaxartade avslutning att han använder en bild av sådan omedelbar närhet till döden.

försvunnit och ersatts av det gudomligas kraft. Den bibliska kvalitet som installerats i honom genom kontakten med Gud ger honom och hans mission en ny typ av betydelse. Och det är inom ramen för denna som den typologiska sammansmältningen mellan Moses, Jesus och King äger rum.

Bibeln i talet

Vid en genomgång av de (i brist på bättre ord) referenser till Bibeln som finns i talet är det viktigt att ta deras olika karaktär och därmed funktion i beaktande. De mest uppenbara är givetvis direkta citat och hänvisningar, men även vad gäller den mer typologiska användningen är det viktigt att notera de olika nyanserna. Detta har betydelse för den diskussion av typologi och jagförskjutning jag diskuterar längre fram, så merparten av denna nyansering får dock vänta till dess. Här tänker jag främst helt enkelt kort peka på var Bibeln finns i talet och varifrån Bibeln det är hämtat. Denna genomgång är nödvändig för förståelsen av de olika typer av religiös identitet som talet försöker skapa.

Som jag tidigare nämnt börjar talet på samma ställe där det slutar med King och Gud tittandes ut över det förlovade landet. Det första ställe King skulle besöka på en resa genom historien är, säger han, till Egypten och därifrån via Röda Havet till det förlovade landet. Redan här etableras Exodus' centrala ställning i talet. Det är samma resa King försöker genomföra retoriskt.

Detta förstärks ytterligare i övergången mellan talets första och andra del med passagen "whenever Pharaoh wanted to prolong the period of slavery in Egypt, he had a favourite formula for doing it. What was that? He kept the slaves fighting among themselves" (s. 280). King fortsätter härefter med att beskriva hur vägen ut ur slaveri går genom sammanhållning.

Det är svårt att hitta ett specifikt ställe i Exodus där israelerna slåss inbördes, det mest aktuella är i så fall Exodus 2:13,³² men i detta fall handlar det förmodligen om en mer allmän referens till hela beskrivningen av israelernas bittra vistelse i Egypten i främst Exodus 1–6. Att King talar om det som om det vore ett exakt bibelreferat är intressant dock, inte minst för den typologiska tematik jag tar upp längre fram. Man kan fråga sig vad han egentligen syftar på: den egentliga bibeltexten eller en biblisk identifiering av medborgarrättskampen? Det viktiga är dock själva formen för hur det sägs. Bibeln är inte en fast struktur av texter, utan nyskapas och återupprepas hela tiden under historiens gång. Faraos, slaverna och Egypten är inte bundna till en låst dåtid.

Exodus-tematiken fortsätts och utvecklas när King berättar om tidigare händelser i medborgarrättskampen. Ett exempel är när han refererar till aktiviteterna i Birmingham, Alabama och tillskriver Bull Connor faraos identitet genom meningen ”[h]e knew a kind of physics that somehow didn’t relate to the transphysics we knew”. (s. 281). I och med att Exodus redan är etablerat som talets grundmönster är denna mening kopplad till Moses’ och Arons kamp med Faraos och hans trollkarlar i Exodus 4:1–17 och 7:8–9:10. Det är inte fråga om en omskrivning bibeltextern, givetvis, utan ett försöka att upphäva berättelsens tidsmässiga förankring för att skapa en identifikation mellan Israelernas strid under Moses och medborgarrättsrörelsens kamp under King.aktionen och motaktionen är densamma och det etablerar också att man är omöjlig att besegra om man har Gud på sin sida. Precis som Moses har medborgarrättsrörelsen ett oslagbart vapen i Guds absoluta makt. Det är skillnaden mellan Faraos/Connors ”physics” och Kings/Moses’/Guds ”transphysics”.

I denna konkreta andra del av talet finns dessutom två direkta bibelcitater när King diskuterar predikantens – och därmed sin egen – roll i det svarta samhället och i medborgarrättskampen. Den ideala predikanten måste koppla Amos’ ”Let justice roll down like waters and righteousness like a mighty stream” och Jesus’

³² ”Dagen därefter gick han åter ut och fick då se två hebreiska män träta med varandra. Då sade han till den som gjorde orätt: ’Skall du slå din landsman?’”

”The spirit of the Lord is upon me, because he hath anointed me to deal with the problems of the poor”.³³ (s.282). King använder dessa citat för att kritisera världsförsvänd och socialt ointresserad kristendom och skapar på detta sätt en religiös ram kring den del av talet som behandlar den aktuella situationen. De direkta bibelcitaten tjänar här som grund för den fortsatta kopplingen mellan renhållningsarbetarstrejken och den heliga skriften även i den konkreta mellandelen av talet.

Denna del tjänar också som utgångspunkt för talets avslutning som kräver att situationens konkreta delar är etablerade. Att King här väljer direkta citat till skillnad från den mer typologiska användningen i början och slutet är också talande.

Övergången behöver dock befästas ytterligare och kontakt mellan de båda nivåerna – den konkreta och den religiösa – nås genom Kings version av berättelsen om den barmhärtige samariten (Lukas 10:25–37). Det King vill exemplifiera med berättelsen är det han kallar ”dangerous unselfishness” (s. 284) och han vill förklara att de strejkande (liksom hela medborgarrörelsen) måste stå enade. Det är viktigare att se till kampen än till sina egna behov eftersom det finns något som är större än den enskilde individen.

Att denna tematik dyker upp är inte särskilt märkligt med tanke på strejkens och de strejkandes ansträngda läge. Den som är i behov av hjälp måste få det, menar King med hjälp av berättelsen. Frågan är inte vad som händer mig om jag utsätter mig för en risk, utan vad som händer den behövande om han inte får hjälp. Fortsatt stöd till strejken ges här en religiös motivering och kvalitet och det skapar också förutsättningen för avslutningen med personen King i centrum.

I sin version av berättelsen om den barmhärtige samariten väver King in ett antal detaljer för att rycka den ur sitt inombibliska sammanhang, inte minst är samariten hos King av en annan ras: ”Finally a man of another race came by” (s. 284).

³³ Amos 5:24 (svensk bibelöversättning: ”Men må rätten flöda fram som vatten och rättfärdigheten lik en bäck som aldrig sinar.”) respektive Lukas 4:18 (svensk bibelöversättning: ”Herrens ande är över mig, ty han har smört mig att frambära ett glädjebud till de fattiga.”).

Med hjälp av och utifrån detta bygger så King en minipredikan kring bibelberättelsen. Han berättar om en resa till Israel och sina upplevelser av den plats där samaritparabeln utspelar sig. Detta har två viktiga funktioner. Dels sätter han in sig själv i sammanhanget – övergången från den konkreta kampen i Memphis till honom själv sätts därmed igång –, dels upphävs den kronologiska tiden i talet. King befinner sig plötsligt i Bibeln. Han och mötesdeltagarna *upplever* berättelsen om den barmhärtige samariten. Detta leder King fram till den moraliska fråga som är historiens poäng och som återigen anknyter till renhållningsarbetarstrejken: ”If I do not stop to help this man, what will happen to him?” (s. 285). Bibeln och den aktuella situationen blir en enhet, *en* verklighet.

Efter detta följer talets avslutande del och den moraliska frågan berättelsen om den barmhärtige samariten ställer avslutar egentligen talets behandling av strejken. Talet fokuseras här efter i stället på King själv och medborgarrättsrörelsens historia.

Som jag tidigare nämnt består denna avslutning av två delar; en där King bygger upp sig själv och sin roll och en där han kliver ur sitt historiska sammanhang och blir ett med Bibeln. Talet avslutas med King ståendes inför det förlovade landet tillsammans med Gud och återigen förs King in direkt i Bibelns berättelse om Moses. I detta anknyter talet direkt till Deuteronomium 32:48–52 och främst 34:1–4 där Gud visar Moses det förlovade land denne själv aldrig ska få vandra in i.

Typologi

Hur ska då begreppet typologi förstås? I generella termer innefattar det ett sätt att tolka och predika Bibeln där man förstår Gamla Testamentets karaktärer och berättelser som typer som fullständigjorts av Jesus och kyrkan. Det innehåller också en föreställning om arketyper och delade identiteter, exempelvis mellan Adam och Jesus eller Exodus och frälsning. I den starkt oralt präglade afro-amerikanska religiösa

traditionen flyttades dock typologin även ut utanför Bibeln och blev till del av den existerande historien genom att den kronologiska tiden upphävdes till förmån för en ”helig tid” där Bibelns karaktärer och händelser kunde förflytta sig fritt. I grunden har detta att göra med hur man använder Bibeln, hur man läser/lyssnar på den och hur man gör den levande. Om Bibeln inte enbart är någonting som finns mellan två pärmar kan typerna också sträckas ut i den verklighet som Bibeln då är en del av och verkar i.³⁴

I ”I See the Promised land” fyller typologin främst två funktioner. Den första är att den upphäver den linjära tiden, den andra är att den är identitetsskapande.

Talet handlar på olika sätt om tid.³⁵ Ett flertal kronologiska resor genomförs. Den första och mest uppenbara är den genom världshistorien. Den andra finns i den konkreta delen av talet och uttrycks av King med orden ”we’re going to march again” (s. 281). Här handlar det om den aktuella situationen i Memphis. Kampen beskrivs som en resa, som en framåtrörelse i tiden. Den jämförelse med kampen i Birmingham som följer direkt därpå är också relevant i sammanhanget. Dels görs en resa tillbaks i tiden till en situation som beskrivs som en kamp där själva segern var ett resultat av tidens verkan, dels förklaras vinsten med att antagonisterna blev ”moved” av medborgarrättsaktivisterna (s. 282).

Berättelsen om den barmhärtige samariten innehåller också samma resa över tiden. Detta på två plan. Karaktärerna i parabeln är på resande fot, vilket även King är under det besök i Israel som han berättar om. Men det är tiden däremellan och hur den tillintetgörs som är den centrala resan. King och bibelberättelsen är på samma plats samtidigt. Den kronologiska resan är själva berättartekniken, men motsägelsefullt nog är det också denna berättarteknik som upphäver tiden.

³⁴ För en generell introduktion till typologi, se Hans W. Frei: *The Eclipse of the Biblical Narrative: A Study in Eighteenth and Nineteenth Century Hermeneutics*, New Haven, Conn.: Yale University Press 1974, och för en diskussion av den afro-amerikanska traditionen i detta hänseende se Keith D. Miller: *Voice of Deliverance: The Language of Martin Luther King, Jr. and Its Sources*, New York: The Free Press 1992, s. 8–24.

³⁵ Detta var inte första gången King använde tiden som en genomgående metafor eller struktur i sina tal, även i exempelvis ”I Have a Dream” intar tiden en pådrivande retorisk funktion. För en analys av detta se J. Robert Cox: ”The Fulfilment of Time: King’s ’I Have a Dream’ Speech (August 28 1963)” i Michael C. Leff och Fred J. Kauffeldt (red.): *Texts in Context: Critical Dialogues on Significant Episodes in American Political Rhetoric*, Davis, Ca.: Hermagoras Press 1989, s. 185–204.

Tidshoppen skapar en enhet som gör de båda situationerna till versioner av samma sak.

Även avslutningen innehåller tidsresor av olika slag. Den första är Kings presentation av medborgarrättskampen (med honom själv i centrum). Denna presentation kan också sägas svara mot resan genom världshistorien han genomför i början av talet. I övergången mellan presentationen av medborgarrättskampen och talets avslutande formuleringar berättar King om flygresan till Memphis innan han ånyo tar publiken med sig på en resa till Bibeln där han befinner sig på samma plats som Moses strax innan dennes död. Dessutom görs ytterligare en tidsförskjutning i talets sista mening, men den komplikationen är dock så intressant att den förtjänar en egen diskussion längre fram.

I denna avslutande del kopplas medborgarrättskampen och den bibliska historien ihop. Det King har åstadkommit i sitt liv motsvarar vandringen upp på berget och skådandet av det förlovade landet. Men det tas också ett ytterligare steg här. De två delarna görs till samma situation. När King vandrar upp på berget är han lika mycket Moses som King och berättelsen om medborgarrättskampen är en del av Bibeln på samma sätt som berättelsen om Moses är det.

Strikt kan man säga att Bibelns typ Moses möter sin antityp King, men i detta påstående finns också en förståelse av Bibelns levande karaktär. Denna form av typologi kräver ett upphävande av den kronologiska tiden. King underbygger också detta genom hela sitt tal med metaforer för tid och berättelser om resor av olika slag. På så sätt placerar han in den aktuella situationen i Bibeln, han gör den helig, han gör den till en del av Guds vilja som den uttrycks i den heliga skriften. Därför finns det inte heller någon gräns mellan Bibelns verklighet och Kings verklighet.

Detta upphävande av den kronologiska tiden – vilken är intressant om man betänker Bibelns karaktär som kronologisk (från tidens början till tiden slut) – gör att typologin blir mer än bara ett ”lika med”. Medborgarrättskampen och Bibeln blir samma sak, omöjliga att skilja åt. Bibeln kommer inte heller att stå för sig själv. Den måste hela tiden skapas och spelas upp. Och när den gör det skapar den en

verklighet där karaktärer är lika fria att röra sig över tiden som King är i talets inledning. Detta är inte ett sätt att sekularisera Bibeln, tvärtom, det handlar om att göra verkligheten och den fortsatta historien till ett antal för evigt återupprepande heliga situationer och förlopp.

Detta hänger också ihop med typologins identitetsskapande funktion. Samtidigt som King skapar en verklighet gemensam över all tid, ger han en gudomlig kvalitet till dem som ingår i denna skapelse. Genom hela sin karriär verkade King på precis detta sätt för att få sin kamp att vara lika med Guds kamp. Det finns många komplikationer i detta, men i det förtjänar främst en att tas upp och den är också genomgående i det aktuella talet.³⁶

Skapandet av en gemensam religiös identitet mellan sig själv, publiken och deltagarna i kampen kräver att identiteter är tidlösa, att de vandrar genom historien. Det hänger också ihop med den fundamentala moraliska motsättningen mellan gott och ont. Men dessa identiteter och dessa moraliska positioner är aldrig bundna till personligheter, något som hos King är den yttersta gemensamheten mellan människa och Gud.³⁷ Likt Bibelns berättelser hela tiden omskapas och återupprepas i nya verkligheter, tar ont och gott hela tiden nya skepnader. Kings retoriska strategi syftar till att ställa sig själv och sin publik inte bara på den rätta sidan, utan också i absolut motsatsställning till motståndarna. Att vara medborgarrättskämpe (och i vissa sammanhang hos King att vara svart) blir därmed att vara kristen.³⁸

Den typologiska tematiken ger publiken en kollektiv identitet genom den tidlösa verklighet som etableras. Om Gud och Guds ord ständigt skapas bland oss människor, skapas också en speciell kraft i samtiden. Det är denna kraft King åberopar. Självklart är förutsättningarna att han måste tala i positiva termer om en kamp som kan och kommer att vinnas. Och att arbeta med Gud vid sin sida är (i ett kristet sammanhang) den yttersta garanten för detta. Den grundförutsättningen

³⁶ För en bredare analys av religionens funktion i Kings retorik, se Sunnemark: *Ring Out Freedom!* s. 11–77.

³⁷ För diskussioner av Kings relation till personalistisk teologi, se John Ansbro: *Martin Luther King, Jr.: The Making of a Mind*, Maryknoll, N.Y.: Orbis 1982, s. 18–86 och Miller: *Voice of Deliverance* s. 60–63.

³⁸ För en analys av relationen mellan afro-amerikansk identitet, religiös identitet och rörelseidentitet, se Fredrik Sunnemark: "Race and Ethnicity in the Rhetoric of Martin Luther King, Jr." i Roy Goldblatt Jopi Nyman, John A. Stotesbury (red.): *Close Encounters of an Other Kind: New Perspectives of Race, Ethnicity & American Studies*, Joensuu: Joensuu University 2005, s. 71–84.

får man inte glömma. Han vill naturligtvis – som vilken talare som helst – övertyga sin publik om att det han säger är både rätt och det rätta (i religiös mening).

Men typologin är också identitetsskapande på ett sätt som går utöver den vanliga talsituationens strävan efter övertygande. King talar här till den egna rörelsen, vilket innebär att det grundläggande ”vi:et” inte behöver skapas. Talet handlar i stället om att etablera vilka dessa ”vi” är. King gör så genom att placera publiken i en biblisk verklighet, eller kanske ännu hellre genom att göra nuet till en biblisk händelse. King och hans publik blir bibliska arketyper ständigt återkommande i historien och ständigt manifesterandes den gudomliga kärlek som finns i Bibelns berättelser.

Talets apokalyptiska karaktär är också viktig i sammanhanget. Ett slut och en ny början är en genomgående trop och steget mellan de två ska tas av publiken. Det är de som är den frälsande instansen, den nyskapande entiteten. När King i talets inledning säger att ”something is happening in Memphis, something is happening in our world” pekar han på detta avgörande skede (s. 279). Det är ett inledande sätt att placera den aktuella situationen på ett högre plan – vilket King sedan konsekvent gör i resten av talet – och det är också ett sätt att placera publiken i ett sammanhang som är större än de själva, ett sätt att ge dem en identitet som har betydelse för verklighetens beskaffenhet. Om detta ska vara möjligt måste denna situation – steget från ett slut till en ny början – korrespondera med Bibelns relation till kristendomen och det är själva *handlingen* som är det centrala. Israellernas kamp mot egyptierna i Bibeln och deras position som det utvalda folket inte bara svarar mot den svarta kampen i USA och i Memphis. Det är samma sak, samma berättelse.

Men identitetsskapande med hjälp av typologi gäller inte bara kollektivet i talet. Det finns också på det individuella planet. Om King åkallar en religiös kvalitet när han definierar publiken och på så sätt gör dem till bibliska aktörer går han steget längre när det gäller sig själv.

Moses och Jesus

Talets centrala bibliska person är Moses, precis som Exodus är dess strukturerande berättelse. Moses betydelse i den afro-amerikanska kristendomen ända från slavtidens första predikningar är inte särskilt svår att förstå. Han var ledaren som i Bibeln förde sitt folk ur slaveriet och att han därmed också var den som skulle föra folket ur slaveriet i exempelvis Mississippi blev självklart.

Här är dock inte platsen att redogöra för den afro-amerikanska kristendomens historia, en historia där man på nära håll kan se hur en tradition etableras, inhyser element från tidigare traditioner från olika håll i världen, men blir något eget och nytt. Men självklart hade förhållandena ur vilka traditionen skapades – slavarnas söndagsmöten med en predikant traderandes berättelser han lärt sig utantill och gemensamt med församlingen skapades en biblisk verklighet – en central roll.³⁹

Dessa förhållanden var grunden för den svarta predikantstradition som King var en del av och som han genom hela sin karriär arbetade inom. Den yta av liberal ”lärd” teologi som var ett resultat av hans studietid hade en stor betydelse på många områden, men när han predikar är han alltid insvept i traditionen som utgår från plantageslavarnas religiösa skapelseakt.

Moses är också härigenom vanligt förekommande hos King, även om än kanske inte i den omfattning man skulle kunna tro vad gäller hans tal i sekulära sammanhang. Där är oftast annat som dominerar. Men hos predikanten och baptistpastorn King möter man å andra sidan ständigt Moses och hans kamp för världslig befrielse för sitt folk. Tidigt i sin karriär kom också King, liksom många andra svarta ledare genom historien, att identifieras med Moses som sitt folks andlige och politiske ledare. Denna bakgrundshistoria är viktigt för att kunna förstå den identitet han gradvis intar i ”I See the Promised Land”. Kopplingen mellan honom och Moses är självklar redan när han inleder sitt tal.

³⁹ Den i mitt tycke fortfarande bästa redogörelsen för den tidiga slavreligionen finns i Eugene D. Genovese: *Roll, Jordan, Roll: The Worlds The Slaves Made*, New York: Vintage Books 1976, kapitlet ”Of The God Of the Living” s. 161–284.

Men Moses är inte den enda bibliska identitet King intar i talet. Även Jesusgestalten är närvarande. Och just i mötet mellan Moses och Jesus finns det några viktiga saker att notera.

I detta kombineras, som i den tidiga slavreligionen, den världsliga och andliga frälsningen och i förlängningen av detta den King som gått igenom medborgarrättskampen och den King som befinner sig i Bibeln redo att ta steget in i Guds rike. I detta ligger också lidandets betydelse för frälsning och en förklaring till den vändning talet tar från Kings upphöjande av sin egen persons betydelse för medborgarrättskampens till hans starka poängterande av hans faktiska jordelivs obetydelse. Moses, Jesus och King är de tre figurer som interagerar i talets avslutning och ger det dess specifika karaktär:

Well, I don't know what will happen now. We've got some difficult days ahead. But it doesn't matter with me now. Because I've been to the mountaintop. And I don't mind. Like anybody, I would like to live a long life. Longevity has its place. But I'm not concerned about that now. I just want to do God's will. And He's allowed me to go up to the mountain. And I've looked over. And I've seen the promised land. I may not get there with you. But I want you to know tonight, that we, as a people will get to the promised land. And I'm happy tonight. I'm not worried about anything. I'm not fearing any man. Mine eyes have seen the glory of the coming of the Lord. (s. 286)

Identifikationen mellan King och Jesus var inte lika vanlig som den mellan honom och Moses, men den fanns där genom hela hans karriär. En detalj som inte är oviktig är Kings (efter)namn som direkt innebar att många psalmer, hymner och spirituals omedelbart fick en dubbelbetydelse i rörelsesammanhang.

Men det finns också en intressant motsättning inom denna tematik. Den Jesus som King identifierades med var den lidande Jesus, Guds som dog på korset för

våra synders och frälsnings skull, medan den Jesus som King själv oftast hänvisade och refererade till var läraren Jesus, kärlekens profet och hoppets budbärare. Båda dessa Jesusbilder finns i ”I See the Promised Land”, även om det endast är läraren Jesus vi möter utsagd genom den barmhärtige samariten och det direkta citatet. Men hans lidande för våra synders skull är närvarande i talets avslutning och frälsning-genom-lidande var också en vanlig och traditionsburen tanke hos King.⁴⁰

Den person som genomför Moses vandring upp på berget för att skåda ut över det förlovade landet är i en form denne Jesus. Han har lidit för mänsklighetens utomvärldsliga frälsning, precis som Moses kämpat för den inomvärldsliga befrielsen. Det är mitt i denna fusion King befinner sig i i avslutningsstycket. När han skådar ut över det förlovade landet är det samtidigt det bibliska Kanaan, Guds rike uppnått genom Jesus och ett nytt Amerika han ser. Likt Jesus är han beredd att offra sitt liv för ”vår” skull. Det han har gjort har han gjort av Guds vilja, som en son som lyder sin fader, och han har, likt Moses, fått chansen att skåda ut över det förlovade landet. Han har försökt leda sitt folk till befrielse och han har sett det land som väntar på andra sidan av denna. Men landet är också det land man når genom Jesus, alltså det eviga livet, uppgåendet i Guds universum. De besvärligheter King påstår väntar är både den fortsatta kampen mot förtrycket i USA (Mosespositionen) och kampen att behålla sin tro och nå frälsning i tider av lidande (Jesuspositionen). King, Jesus och Moses är en person i talets avslutning, en person som uppträder i en tidlös sfär som ständigt återskapar bibliska situationer. Därför är det också ett antal röster som förenas i talets laddade sista mening.

”Mine Eyes Have Seen the Glory of the Coming of the Lord”

Ursprungligen är “Mine eyes have seen the glory of the coming of the Lord” den första strofen i “The Battle Hymn of the Republic” som sjöngs av nordstatssolda-

⁴⁰ För denna tradition är den lidande tjänaren i Jesaja viktigt, se Jesaja 52:13–53:12.

terna när de marscherade till inbördeskrigets slagfält. Hymnens apokalyptiska språk är starkt färgat av Uppenbarelseboken och den är ett av de främsta exemplen på hur den amerikanska civila och religiösa tron går in i varandra.

I meningen finns härigenom en koppling till Kings ständiga retoriska strategi att appellera till en amerikansk gemensamhet. Men att mena att Kings syfte med att placera denna mening sist i talet skulle vara en fortsatt tro på den amerikanska drömmens realisationsmöjligheter vore märkligt. Meningen är först och främst relaterad till talets struktur och framförallt den bibliska verklighet som byggts upp genom anförandet och nått sin klimax med King ståendes på bergstoppen.

Det uppenbarelsebokfärgade språk som finns i hymnen har också betydelse. Johannes visioner på Patmos ligger tillsammans med uttåget ur Egypten och Jesu lidande och död som en undertext till Kings avslutning. En av de självbilder som King förmedlat genom talet är personen som står på gränsen till den stora förändring som är förestående. Denna förändring kan ses som israelernas intåg i det förlovade landet och som frälsningen i och genom Jesus, men också som den gamla världens undergång och skapandet av Gudriket på jorden.⁴¹

Denna tematik inleds med Kings upprepande av hur nära han varit att dö under mordförsöket 1958 och vad han hade missat om han hade, som han säger, ”nyst”:

And I want to say tonight, I want to say that I am happy that I didn't sneeze. Because if I had sneezed, I wouldn't be around here in 1960, when students all over the South started sitting-in at lunch counters. And I knew that as they were sitting in, they were really standing up for the best in the American dream. And taking the whole nation back to those great wells of democracy which were dug deep by the Founding

⁴¹ Gudsricket framträder ofta som King's ideologis utopi. Ett exempel på detta finns i ”I Have a Dream” (här hämtat från Washington: *A Testament of Hope* s. 217–220): ”I have a dream that one day, down in Alabama, with its vicious racists, with its governor having his lips dripping with the words of interposition and nullification, that one day, right there in Alabama, little black boys and black girls will be able to join hands with little white boys and white girls as sisters and brothers. I have a dream today! I have a dream that one day every valley shall be exalted, every hill and mountain shall be made low, the rough places shall be made plain, and the crooked places shall be made straight and the glory of the Lord will be revealed and all flesh shall see it together” (s. 219). Jfr Jesaja 40:4–5.

Fathers in the Declaration of Independence and the Constitution. If I had sneezed, I wouldn't be around in 1962, when Negroes in Albany, Georgia, decided to straighten their backs up. And whenever men and women straighten their backs up, they are going somewhere, because a man can't ride your back unless it's bent. If I had sneezed, I wouldn't be around here in 1963, when the black people of Birmingham, Alabama, aroused their conscience of this nation, and brought into being the Civil Rights Bill. If I had sneezed, I wouldn't have had the chance later that year, in August, to try to tell America about a dream that I had had. If I had sneezed, I wouldn't been down in Selma, Alabama, to see the great movement there. If I had sneezed, I wouldn't have been in Memphis to see a community rally around those brothers and sisters who are suffering. I'm so happy that I didn't sneeze. (s. 286)

Det är den fokusering på King själv som finns i denna passage (retoriskt befäster han sig egen roll genom att förminska den) som vänds i talets tidigare citerade slutord där betydelsen av Kings eget jordeliv försvinner genom en förflyttning från det inomvärldsliga till det utomvärldsliga. Men dock; den apokalyptiska känslan av (personlig) undergång och (personlig) återuppståndelse lever kvar och blir bestående genom den sista meningen. I den finns den jordiska personen King kvar. Det är han som med Johannes Uppenbararens ögon ser det Gudsrike som finns på andra sidan av döden.

Detta är också relaterat till varje talsituations självklarhet, där en talare ska gjuta mod i sin publik och göra deras kamp till en som med nödvändighet kommer att vinnas. De som befinner sig i Mason Hall har genom King blivit de som ser det nya Jerusalem. Detta innebär att det trots den förskjutning från sin egen person King genomför i avslutningen, så är det ändå genom denna person det apokalyptiska bär frukt. Han talar om sin egen död och USA:s framtid på ett sätt som gör att den kan identifieras med världsalltets undergång i Uppenbarelsboken.

Det förtjänar också att upprepas att de ögon som ser Gudsrikets härlighet även är Moses ögon i slutet på Deuteronomium och Jesus ögon fastnaglad på korset. Det senare ska också relateras till det personliga lidande som för King är frälsande. Vad beträffar Moses finns också den inombibliska typologiska relationen till Jesus manifesterad i talets sista mening. Den kommande härlighet Moses ser är Kristus liv, död och återuppståndelse.

Men de röster King förenar i talets sista mening är inte bara de bibliska typernas. Även de olika manifestationerna av honom själv som finns i talet förenas i denna sista mening. Genom talet möter man King som det jag som i humbla ordalag övertar ordet från Ralph Abernathy, man möter predikanten och baptistpastorn som explicit förordar typologins kraft (exempelvis att predikanten måste vara en Amos), man möter medborgarrättsledaren King, man möter tidsresenären King som aldrig kan bindas fast vid en plats eller en situation och man möter King som den villiga martyren.

Dessa multipla jag förenas i slutmeningens framtidsvittne och fram träder en Gammaltestamentlig profet. Karaktärsdragen är liknande. Profeten är en talesman vars budskap aldrig kan reduceras till lokalt specifika situationer. Han kan förflytta sig över tid och plats med en slags andlig frihet och han adresserar aldrig endast kyrkan, utan nationen som helhet.

Guds löfte om en profet i Deuteronomium 18:15–22 är intressant i sammanhanget. Samtidigt som passagen pekar framåt mot Messias låter den också Mosesfiguren leva vidare genom historien. King tar i sin karriär upp denna mantel och blir profeten som kan genomskåda Amerika (och i förlängningen verkligheten). Det är denna roll som är den samlande kraften för alla de jag som framträder i ”I See the Promised Land”.

Avslutning: Bibeln som handling

Låt mig därmed till sist kort återvända till Dale Allison. Vad är det han gör med talet i sin minianalys? När man besvarar den frågan ska man först komma ihåg att analysen inte är mycket mer än en bisats i hans inledande diskussion av typologibegreppet och att han med talet vill illustrera sitt resonemang med en vad han kallar moderna parallell.⁴² Mitt syfte här är därför inte att anklaga honom för något han inte gör mer än i förbifarten.

Dock är hans påståenden möjliga att använda som utgångspunkten för en diskussion, vilket jag också gjort i det ovanstående. Allison påpekar (och, i något förtäcka ordalag, varnar för) de teologiska konsekvenserna ett alltför utbrett utnyttjande av typologibegreppet har och menar att de känslomässiga effekterna i det han kallar allusioner inte för dölja eller förändra den teologiska grundförståelsen i Bibeln med en Gud som står bakom en ständigt framåtpekande historia. Han menar att bibelallusioner och bibelliknelser är så ständigt närvarande i både den allmänna litteraturhistorien och i Bibeln självt att man inte kan låta detta vara typologins norm.

Jag ska dock inte gå ytterligare in i Allison's definitioner och kriterier här, utan endast konstatera att den Bibel han använder inte kan vara densamma som den King använder i "I See the Promised land", vilket är Bibeln så som den skapats av den afro-amerikanska kristna traditionen.

Jag tror att det är detta specifika man måste ta i beaktande när man pekar på den känslomässiga kraften i Kings allusioner och typologiska tematik. För King och i den afro-amerikanska traditionen finns Bibelns kraft i dess användning. I sig liggandes öppnad mellan två pärmar är den död. Den får liv när den spelas upp, när den dramatiseras och får relevans för den samtid där den befinner sig.

Så när Allison skriver att King "struck a distinct cord in the caves of memory, thus stirring souls" har han, enligt min uppfattning, både rätt och fel.⁴³ Han säger

⁴² Allison: *A Mattehan Typology* s. 14.

⁴³ Ibid.

genom detta att Moses är en typ King använder sig av för att nå ett specifikt retoriskt syfte, vilket är fullt rimligt. Men därefter stänger han dörren. Det är inget mer än en retorisk figur. Där tror jag att han har fel. Talets betydelse kan inte separeras från dess retoriska struktur och användandet av Moses kan inte separeras från det överskott av mening det för med sig in i talet. Betydelsen finns inte utanför denna tematik. Moses är inte endast en förklarande bild eller ett förenklande led och därför kan man inte heller stanna vid att kalla det en liknelse. Det finns inget ”som om” eller ”i stället för” i talet. Det refererar hela tiden till sig självt. Den värld av delade religiösa idéer som Allison hävdar ligger bakom Kings möjlighet att tala som han gör är inte enbart en föreställningsvärld man kan referera till utifrån vår värld och på så sätt skapa en liknelse. Verkligheten är en och hela talet utspelar sig i den. På samma sätt som det inte finns någon yttersta verklighet utanför Bibeln, så finns ingen Bibel utan en verklighet att hela tiden realiseras i.

Litteratur

Allison, Dale C. Jr.: *The New Moses: A Matthean Typology*, Minneapolis, Ma.: Fortress Press 1993.

Ansbro, John: *Martin Luther King, Jr.: The Making of a Mind*, Maryknoll, N.Y.: Orbis 1982.

Cox, Robert J.: ”The Fulfilment of Time: King’s ’I Have a Dream’ Speech (August 28 1963)” i Michael C. Leff & Fred J. Kauffeldt (red.): *Texts in Context: Critical Dialogues on Significant Episodes in American Political Rhetoric*, Davis, Ca.: Hermagoras Press 1989, s. 185–204.

Frei, Hans W.: *The Eclipse of the Biblical Narrative: A Study in Eighteenth and Nineteenth Century Hermeneutics*, New Haven, Conn.: Yale University Press 1974.

Frye, Northrop: *The Great Code: The Bible and Literature*, San Diego: Harcourt Brace Jovanovich 1983.

Garrow, David J: *Bearing the Cross: Martin Luther King, Jr. and the Southern Christian Leadership Conference*, London: Vintage 1993 (1986).

Genovese, Eugene D.: *Roll, Jordan, Roll: The Worlds The Slaves Made*, New York: Vintage Books 1976.

Miller, Keith D.: *Voice of Deliverance: The Language of Martin Luther King, Jr. and Its Sources*, New York: The Free Press 1992.

Sunnemark, Fredrik: *Ring Out Freedom! The Voice of Martin Luther King, Jr. and the Making of the Civil Rights Movement*, Bloomington, In.: Indiana University Press 2004.

Sunnemark, Fredrik: ”Race and Ethnicity in the Rhetoric of Martin Luther King, Jr.” i Roy Goldblatt, Jopi Nyman & John A. Stotesbury (red.): *Close Encounters of an Other Kind: New Perspectives of Race, Ethnicity & American Studies*, Joensuu: Joensuu University 2005, s. 71–84.

Washington, James Melvin: (red.): *A Testament of Hope: The Essential Writings and Speeches of Martin Luther King, Jr.*, New York: HarperCollins 1991 (1986).

FORSKNINGSRAPPORTER UTGIVNA AV HÖGSKOLAN VÄST

2008

Sunnemark, Fredrik, *Malcolm X och Martin Luther King Jr. Två retorikanalyser*.
Forskningsrapport 2008:01

2007

Johansson, Iréne (ed.), 9th Uddevalla Symposium 2006, *Entrepreneurship and Development – Local Processes and Global Patterns*, Forskningsrapport 2007:01

Blomgren, Roger, *Den onda, den goda och den nyttiga – Kulturindustrin, filmen och regionerna*. Forskningsrapport 2007:02

Haag, Eva-Lena, Risenfors, Signild, *Jämställdhet, islam och framtidsdrömmar. En intervjustudie om muslimska gymnasieflickor*. Forskningsrapport 2007:03

Widén, Stephen, Bohlin, Margareta, *Fusk och plagiat vid högskolan*, Forskningsrapport 2007:04

Johansson, Iréne (ed.), Uddevalla Symposium, Tenth Anniversary 2007, *Institutions for Knowledge Generation and Knowledge Flows – Building Innovative Capabilities for Regions*.
Tryckt Forskningsrapport 2007:04 (ISSN 1653-7831)

2006

Uddevalla Symposium 2005, *Innovations and Entrepreneurship in Functional Regions*.
Forskningsrapport 2006:01

Nilsson, A. Lena, *Hälsofrämjande strategier i skola, vård och omsorg: Delrapport III i forskningsprojektet Långtidsfrisk eller långtidssjukskriven*. Forskningsrapport 2006:02

Herrman, Margaretha, *Att förstå och förklara smärta. Sammanställning av en enkätundersökning där ungdomar från Lettland och Sverige medverkar*. Forskningsrapport 2006:03

Ringsby Jansson, Bibbi, Olin, Elisabeth, *Risk eller möjlighet? Om styrning och inflytande i mötet mellan unga med funktionshinder och välfärdssamhällets aktörer*. Forskningsrapport 2006:04

FORSKNINGSRAPPORTER UTGIVNA AV HÖGSKOLAN I TROLLHÄTTAN/UDDEVALLA

2001

Uddevalla Symposium 2000, *Entrepreneurship, Firm Growth and Regional Development in the New Economic Geography*. Forskningsrapport 01:01

Fredriksson Larsson, Ewa, Hedelin, Lisbeth, Gärlin, Tommy, *The Influence of Choice of Expert Advice on Smallbusiness Managers' Expansive Goals in Rural Sweden*.
Forskningsrapport 01:02

2002

Uddevalla Symposium 2001, *Regional Economies in Transition*. Forskningsrapport 02:01

Mårdén, Björn, *Handledare i kamp mot arbetslöshet*. Forskningsrapport 02:02

Blomgren, Anna-Maria, Blomgren, Roger, *Det ostyrbara pastoratet: Teaterpolitikens nätverk*. Forskningsrapport 02:03

Mårdén, Björn, *Pragmatism som ett sätt att förstå arbetsintegrerat lärande*. Forskningsrapport 02:04

Bohlin, Margareta, Erlandsson, Soly, *Att leva i transithallen - En fenomenologisk studie om arbetssökande kvinnor med utländsk bakgrund och med funktionshinder*. Forskningsrapport 02:05

Nordqvist, Per, Perneman, Jan-Erik, *Församlingsintegrerat lärande - om nätbaserad utbildning inom Svenska kyrkan*. Forskningsrapport 02:06

2003

Uddevalla Symposium 2002: *Innovation, Entrepreneurship, Regional Development and Public Policy in the Emerging Digital Economy*. Forskningsrapport 03:01

Bandyopadhyay, Robi, *Modelling of the Flame Spraying Process*. Forskningsrapport 03:02

Grundén, Kerstin, *Arbetsintegrerat e-lärande vid Länsstyrelsen - utvärdering av ett pilotprojekt avseende diarieföring i Diabas*. Forskningsrapport 2003:03

Grankvist, Gunne, *Köpkriterier, Sociala Normer och Åsikter om Miljömärkta Matvaror*. Forskningsrapport 2003:04

Korp, Peter, *Hälsopromotion - en sociologisk studie av hälsofrämjandets institutionalisering*. Forskningsrapport 2003:05

2004

Uddevalla Symposium 2003: *Entrepreneurship, Spatial Industrial Clusters and Inter-firm networks*. Forskningsrapport 2004:01

Erlandsson, Soly, Bohlin, Margareta, *Personalansvarigas reflektioner kring jämställdhet, funktionshinder och etnicitet. En studie med beskrivande vinjetter som metod*. Forskningsrapport 2004:02

Jansson, Jennie, Theliander, Jan, *Kvalifikation och turordning vid uppsägning. Tendenser till förändringar i praxis inom ramen för LAS*. Forskningsrapport 2004:03

Sunnemark, Fredrik, Åberg, Martin, *How 'the Politics of Retrenchment' was Said and Done: Remodelling of Concepts and Roles in Swedish Welfare State Discourse*. Forskningsrapport 2004:04

Assmo, Per, *Creative Industry Cluster Growth in a Global Economy*. Forskningsrapport 2004:05

Herrman, Margaretha, *Ta på dig mössan! Om hur ungdomar förstår och förklarar förkylning*. Forskningsrapport 2004: 06

Herrman, Margaretha, *Kronogårdsprocessen – exempel på ett nytt sätt att lösa samhällsproblem?* Forskningsrapport 2004:07

2005

Uddevalla Symposium 2004: *Regions in competition and cooperation: Papers presented at the 7th Uddevalla Symposium 2004, 17 – 19 June, Fredrikstad, Norway*. Forskningsrapport 2005:01

Brülde, Bengt, *Långtidsfrisk eller långtidssjukskriven? Del 1: Översikt och bakgrund. Tänkbara förklaringar och förslag på åtgärder*. Forskningsrapport 2005:02

Herrman, Margaretha, *Långtidsfrisk eller långtidssjukskriven? Del II: En studie av långtidssjukskrivnas och långtidsfriskas erfarenheter*. Forskningsrapport 2005:03



ISSN 1653-459X

